

Morrow-beli Betsy Cenedellának kitűnő, éjt nappallá tevő szerkesztői és lektori munkájáért. Végül pedig Karen Tofflernek, aki éjszakába nyúló hosszú órák során segített megfogalmazni a tárgymutató címszavait és megoldotta a szövegszerkesztés feladatait.

Mondanom sem kell, hogy minden hibáért, ami legjobb igyekezetünk ellenére is becsúsztatott ezekbe az oldalakba, csakis én vagyok felelős.

Jegyzetek

A szögletes zárójelben megadott számok a bibliográfiában felsorolt tételekre utalnak. Így tehát a jegyzetekben megadott [1] a bibliográfia első tételére utal: Boucher, François. 20,000 Years of Fashion.

ELSŐ FEJEZET

- 1 A mezőgazdaság eredetéről lásd Cipolla [103] p. 18.
- 2 A kialakuló társadalom leírásánál használt különféle kifejezésekre nézve lásd Brzezinski [200] és Bell [198]. Bell a „posztindusztriális” kifejezést egy Arthur J. Penty nevű angol íróig vezeti vissza, aki először használta 1917-ben. A marxista terminológiát illetően lásd [211].
- 3 A „szuper-indusztriális társadalomról” [502]-ben és [150]-ben írtam.
- 4 A mezőgazdaság nélküli törzsek leírása – más források mellett – Niedergangnál [95] és Cotlow-nál [74] található.

MÁSODIK FEJEZET

- 1 A tengeri kereskedelemre nézve lásd [504] p. 3. Geoffrey Blainey kitűnő könyve az elszigeteltségnek és a nagy földrajzi távolságoknak Ausztrália fejlődésére gyakorolt hatásait elemzi.
- 2 A görög gyárakról rövid említés történik [237]-ben, p. 40.
- 3 A korai olajfúrásokról lásd [155], p. 30.
- 4 Az antik bürokráciák leírását lásd [17], Vol. 1, p. 34.
- 5 Az alexandriai gőzgép említése megtalálható Ralph Linton művének egyik fejezetében [494], p. 435; valamint Lilley-nél [453], pp. 35–36.
- 6 Az iparosítás előtti civilizációról lásd [171], p. 15.

- 7 Japán Meidzsi korszakáról lásd [262], p. 307.
- 8 Az Európa ló- és ökorállományára vonatkozó becslésekre nézve lásd [244], p. 257.
- 9 Newcomen gőzgépét Lilley, [453], p. 94, és Cardwell, [433], p. 69. írja le
- 10 A Vitruvius-idézet forrása [171], p. 23.
- 11 Precíziós műszerek: [438], Előszó és Bevezetés
- 12 A szerszámgépek szerepének tárgyalását lásd [237]-ben, p. 41.
- 13 A korai kereskedelem színes leírását adja [259], pp. 64–71.
- 14 A tömeges elosztás terén tett előrehaladás leírását lásd [29]-ben p. 85. Az A&P lánc kialakulására vonatkozóan lásd uo. pp. 159 és 162.
- 15 A korai többgenerációs háztartásokról lásd [191], Vol. 1, p. 64.
- 16 A mezőgazdasági család immobilitását [508] írja le, p. 196.
- 17 Az Andrew Ure-idézet [266]-ből származik, pp. 359–360.
- 18 Az USA tizenkilencedik századi iskolarendszerét [528] tárgyalja, pp. 450–451.
- 19 Az iskolaév növekvő hosszáról mondottak forrása az *Egyesült Államok Történelmi Statisztikája*, p. 207.
- 20 A kötelező iskoláztatásról lásd [528], p. 451.
- 21 A szerelők nyilatkozatát [492] idézi, p. 391.
- 22 Dewing – lásd [14], p. 15.
- 23 Az USA-ban 1800 előtt létezett vállalatok számát [101] idézi, p. 657.
- 24 A társasági tulajdonban lévő vállalatok halhatatlanságát John Marshall főbíró ítélete biztosította a *Dartmouth College v. Woodward* perben, 4 Wheat. 518, 4 L. Ed. 629 (1819).
- 25 A szocialista nagyvállalatok képezik a tárgyát Leon Smolinski tanulmányának, amely a londoni *Survey* című folyóirat 1974. évi téli számában jelent meg.
- 26 Kelet-Európa szocialista ipari országaiban, valamint a Szovjetunióban az uralkodó forma az úgynevezett „termelőüzem”, amit pontosabban a „szocialista nagyvállalat” kifejezéssel írhatunk le. A termelővállalat tulajdonosa tipikus esetben az állam, nem pedig a magánbefektetők, és közvetlen politikai ellenőrzés alatt áll a tervgazdaság keretei között. Ugyanakkor – hasonlóan a kapitalista nagyvállalathoz – fő funkciója az, hogy koncentrálna a tőkét és megszervezze a tömegtermelést. Továbbá, csakúgy, mint kapitalista megfelelői, befolyásolja alkalmazottai életét; informális, de erős politikai hatást fejt ki; új vezetői elitet hoz létre; bürokratikus adminisztrációs módszerekre támaszkodik és racionalizálja a termelést. Helyzete a szocialista társadalmi berendezkedésben nem kevésbé központi volt és ma is az.

- 27 A zenekar fejlődését Sachs [7] p. 389 és Mueller [6] írja le.
- 28 A posta történetéről Zilliacus könyve [56] szól; lásd p. 21.
- 29 Edward Everettnek a postahivatalt dicsőítő hálaénekét lásd [385]-ben, p. 257.
- 30 A postai küldemények világméretű lavináját [41] írja le, p. 34. Lásd továbbá az *UNESCO 1965 évi Statisztikai Évkönyvét*, p. 482.
- 31 A telefonról és telegráfról lásd Singer [54] pp. 18–19, továbbá Walker [268], p. 261.
- 32 A telefon-statisztika forrása [39], p. 802.
- 33 A Servan–Schreiber idézet [52]-ből származik, p. 45.
- 34 Az utópisztikus szocializmus leírása [476]-ban található, 8. fejezet.

HARMADIK FEJEZET

- 1 A piac szerepét Polányi alapvető műve tárgyalja [115], p. 49.
- 2 A tlatelolcói piactér színes leírását lásd [246]-ban, p. 133.
- 3 A borskereskedő megjegyzései [259]-ben találhatóak, pp. 64–71.
- 4 Az idézet Braudel nagyszerű művéből származik [245], Vol. 1, pp. 247, 425.
- 5 A termelés és a fogyasztás egybeolvadásáról lásd [265], p. 30.
- 6 A fogyasztó társadalmi és politikai szerepét briliánsan tárja fel Horace M. Kallen elfeledett műve [61], p. 23.
- 7 Köszönettel tartozom Bertrand de Jouvenel barátomnak azért a megfigyeléséért, hogy ugyanazt a személyt a munkásként, illetve fogyasztóként betöltött szerepe ellentétes pszichológiai irányokba húzza.
- 8 Az objektivitás-szubjektivitás kérdésre vonatkozó gondolat először Zaretsky [196] művének olvasásakor merült fel bennem.

NEGYEDIK FEJEZET

- 1 Theodore Vail történetét [50] írja le. Vail félelmetesen nagyszabású figura volt, akinek a karrierje sokat mond a korai ipari fejlődésről.
- 2 Frederick Winslow Taylor működésének hatásait Friedmann [79] és Dickson, [525], továbbá a Stevens Institute of Technology Taylor-gyűjteménye írja le. Leninnek a taylorizmusra vonatkozó nézeteit lásd [79]-ben, p. 271.

- 3 A standardizált intelligenciatesztek [527] írja le, pp. 226–227.
- 4 A kisebbségi nyelvek elnyomását illetően lásd Thomas [290], p. 31, valamint „A nemzetállam megkérdőjelezése” című cikket a *Time* magazin európai kiadásának 1975. október 27-i számában.
- 5 A francia forradalomnak a metrikus rendszer és az új naptár bevezetésével kapcsolatos tevékenységét Morazé [260], pp. 97–98 és Klein [449], p. 117. írja le.
- 6 A magánszemélyek által kibocsátott pénzről és a valuták standardizálásáról lásd [144], pp. 10, 33.
- 7 A fix ár politikájáról lásd [29].
- 8 *A kelet-indiai kereskedelem előnyeiről* című munkát [138] idézi, Vol. 1, p. 330.
- 9 Adam Smith közismert megfigyeléseit a tűgyártásról lásd [149]-ben, pp. 3–7. Smith a termelékenység félelmetes arányú növekedését a következő tényezőknek tulajdonította: az erre a feladatra szakosodott munkás erősen kifejlődött képességének; az általa megtakarított időnek, hogy nem kell egyik feladatról átváltani a másikra; és a szerszámok tökéletesítésének, amit maga a feladatra szakosodott munkás volt képes elérni. Ám Smith világosan felismerte azt is, ami a dolgok mélyén húzódik meg: a piacot. A termelőt a fogyasztóval összekötő piac nélkül ugyan kinek lenne szüksége naponta 48 ezer darab tűre? És – folytatta Smith – minél nagyobb a piac, annál nagyobb mértékű specializációt lehet elérni. Smith-nek igaza volt.
- 10 Henry Ford hűvös kalkulációi önéletrajzából [442], pp. 108–109. származnak.
- 11 A foglalkozások számára vonatkozó adat forrása az USA Munkaügyi Minisztériumának 1977-ben megjelent, *Foglalkozások jegyzéke* című kiadványából származik.
- 12 Lenin – lásd Christman [474], p. 137.
- 13 A munkadalok szinkronizáló szerepéről mondottak forrása [8], p. 18.
- 14 Az E. P. Thompson-idézet a londoni *Past and Present* folyóirat 38. számában megjelent „Idő, munkafegyelem és ipari kapitalizmus” című írásból származik.
- 15 Stan Cohen megfigyelését David J. Rothman *A menedékhely felfedezése* című könyvéről írt recenziójában tette közzé, amely a londoni *New Society* című folyóirat 1974. február 7-i számában jelent meg.
- 16 Az európai autógyártásra vonatkozó adatok forrása [126], p. 3917.
- 17 Az alumíniumgyártás, a dohányipar és egyes élelmiszeripari iparágak koncentrációjáról elmondottak forrásai a Standard & Poor-féle *Ipari felmérések* 1978. és 1979. évi kötetei. A söripár koncentrációjára vonatkozó adatok a *The New York Times* 1979. május 15-i számában megjelent, „Új fennmaradási program az Olimpia sör számára” című cikkből származnak.
- 18 A német ipari koncentráció dokumentációját lásd [126]-ban, p. 3972.
- 19 Az iparban végbement koncentrációs folyamat létrehozta saját tükörképét a munkások mozgalmában. Ahogy a szakszervezetnek sok országban egyre nagyobb és nagyobb monopóliumokkal és trösztökkel kellett szembenézniük, maguk is konszolidálódtak. A századforduló után a „Világ Ipari Munkásai” nevű szervezet tagjai, az úgynevezett woblyk koncentrációs kampányt kívántak indítani egy nagy szervezet létrehozásáért, amit „O.B.U.”-nak neveztek (One Big Union).
- 20 A koncentráció marxista szemléletét illetően lásd Leon M. Herman „A nagyság kultusza a szovjet gazdasági tervezésben” című írását [126], p. 4349+. Ez a tanulmány egy jól ismert idézetet tartalmaz Daniel De Leon amerikai szocialistától, aki a múlt század végén úgy okoskodott, hogy az a létra, amelyen az emberiség felemelkedett a civilizáció szintjére, a termelési módszerekben tett előrehaladásra és a termelőeszközök növekvő hatékonyságára támaszkodott. Ennek a létrának a legfelső fokán a trösztök állnak. Korunk társadalmi viharai éppen a tröszt intézménye körül tombolnak. A kapitalista osztály megpróbálja saját kizárólagos használatára fenntartani. A középosztály megpróbálkozik a megdöntésével, s ezáltal késlelteti a civilizáció fejlődését. A proletariátus azt a célt fogja maga elé tűzni, hogy a trösztöt megőrizze, továbbfejlessze és mindenki számára hozzáférhetővé tegye.”
- 21 N. Leljukina cikke másodközlésben [126]-ban jelent meg, p. 4362+.
- 22 A Matsushita dal szövegét Willard Barber cikkéből idézem, ami a londoni *Survey* című folyóirat 1972. őszi számában „A japán dilemma” címmel jelent meg.
- 23 Az AT&T foglalkoztatási és statisztikai adatainak forrása [39], p. 702. A francia munkaerőre vonatkozó statisztikai adatok forrása [126], p. 3958. A szovjet koncentrációról és Sztálin „gigantomániájáról” lásd [126], pp. 4346–4352. Miközben ezt a jegyzetet írom, a szovjetek sietve igyekeznek felépíteni a világ legnagyobb teherautógyártó komplexumát, amelyhez egy 160 000 főnyi lakosságú, egészen új városra lesz szükség. A létesítmény különféle üzemek és szállítóberendezések komplexumát fogja magában foglalni egy több mint negyven négyzetmérföldnyi kiterjedésű területen, ami majdnem kétszer akkora, mint Manhattan szigete. A teherautókomplexumot Hedrick Smith színes riportja írja le, [484], pp. 58, 59, 106, és 220. Smith azt mondja, hogy a szovjetekre jellemző „a texasiak rajongása a túlzott nagyság iránt, de az övük túltesz még az amerikai nagyzási mánián is, sok tekintetben emlékeztetve arra, ahogyan a szovjet nemzetgazdaság növekedésébe vetett hit felülmúlja az amerikaiak mostanra már megtépázott hitét, amit a gazdasági növekedésből automatikusan következő áldásokba vetettek.”
- 24 A GNP növelésének hajszolását tekintve egy szórakoztató elképzelés azt vázolja fel, hogy a nők arra vállalkoznak, hogy elvégezzék egymás házimunkáját és

fizetnek érte. Ha minden Susie Smith minden Barbara Brownnak heti száz dollárt fizetne azért, hogy rendben tartsa az otthonát és gondoskodik a gyerekeiről, miközben ő maga ugyanekkora összeget kapna azért, hogy viszonzás-ként ugyanezt a szolgáltatást nyújtsa, ennek megdöbbentő hatása lenne a nemzeti össztermékre. Ha ötvenmillió amerikai háziasszony venne részt ebben az örült tranzakcióban, ez egyik napról a másikra körülbelül tíz százalékkal növelné az Egyesült Államok GNP-jét.

- 25 Az amerikai üzemek 1850. évi tőkésítéséről és a vasutak irányításában hozott újításokról mondottakat illetően lásd Alfred D. Chandler, Jr. és Stephen Salisbury, „Újítások a vállalatvezetésben” című írását [454], pp. 130, 138–141.
- 26 Az erős központi kormányzat kérdésére vonatkozóan lásd [389], p. 20.
- 27 *A birodalmi elnökség* című könyvében [398] Schlesinger ezt írja: „Ki kell mondanunk, hogy a történészek és a politológusok – köztük a jelen sorok szerzője is – hozzájárultak az elnöki intézmény misztikumának kialakulásához.”
- 28 A kormányoknak a politikai tiltakozásra adott válaszát illetően lásd [482], pp. 189–190.
- 29 A Marx-idézet forrása Christman [474], p. 359; az Engels-idézeté uo. p. 324.
- 30 A Nagy-Britanniában, Franciaországban és Németországban létrejött központi bankrendszer kialakulásának történetét Galbraith írja le [127]-ben, pp. 31–35 és 39–41.
- 31 Hamiltonnak a nemzeti bank létrehozására irányuló küzdelmét lásd [254]-ben, p. 187.

ÖTÖDIK FEJEZET

- 1 Blumenthalt Korda idézi [22], p. 46.
- 2 Az integrációs elit kialakulása a szocialista országokban kiterjedt szakirodalom tárgya. Lenin nézeteit illetően lásd [480], pp. 102–105; a Trockij-idézetek forrásai [475], p. 30 és [487], pp. 138, 249; Gyilaszt „Az új osztály” című könyvéért [332] bebörtönözték; Tito panaszainak leírása a technokráciával kapcsolatban Seymour Martin Lipset és Richard B. Dobson „A társadalmi rétegződés és a szociológia a Szovjetunióban” című tanulmányában található, a londoni *Survey* című folyóirat 1973. nyári számában.
James Burnham úttörő jelentőségű könyve, „A vezetési forradalom” [330] 1941-ben jelent meg, és azóta tekintélyes szakirodalom foglalkozik annak a folyamatnak a leírásával, melynek során az integrátoroknak ez az új elitje hatalomra jutott. Lásd A. A. Berle, Jr. „Hatalom vagyon nélkül” című munkáját. John Kenneth Galbraith „Az új ipari állam” című írásában részletesebben kifejtette ezt a gondolatot, bevezetve a „technostruktúra” kifejezést az új elit leírására.

HATODIK FEJEZET

- 1 Newton szintézisét illetően lásd [433], p. 48.
- 2 A De La Mettrie-idézet az „Ember mint gép” című munkából származik [302], p. 93.
- 3 Adam Smith nézeteit a rendszerként felfogott gazdaságról Sam Love-nak az *Environmental Action* című folyóirat 1973. november 24-i számában megjelent „Kezelési utasítások a Föld bolygóhoz” című írásából idézem; a Smith-idézet forrása Smith posztumusz megjelent műve [148], p. 60.
- 4 A Madison-idézet forrása [388].
- 5 A Jeffersonról mondottakat illetően lásd [392], p. 161.
- 6 Lord Cromert [96], p. 44. idézi.
- 7 Leninről lásd [480], p. 163. A Trockij-idézet forrása [486], pp. 5 és 14.
- 8 Bihari megjegyzését az ő könyvéből vettem [347], pp. 102–103.
- 9 V. G. Afanaszjevét illetően lásd [344], pp. 186–187.
- 10 A megválasztott köztisztviselők számát [334], p. 167. adja meg.

HETEDIK FEJEZET

- 1 Az Abaco szigetén tervezett hatalomátvételi kísérletet Andrew St. George írja le az *Esquire* című folyóirat 1975. februári számában megjelent „Új országok létrehozásának szórakoztató bakugrásai” című írásában.
- 2 A Finer-idézet forrása a *New Society* című londoni lap 1975. szeptember 4-i számában megjelent „A határok fétise” című írás.
- 3 A birodalmakon belül létező kis közösségek hálózatát illetően lásd Braudel, [248], Vol. 2., IV. fejezet, valamint Bottomore [490], p. 155.
- 4 Voltaire panaszkodását Morazé idézi, [260], p. 95.
- 5 Németország 350 miniállamára nézve lásd [285], p. 13.
- 6 A nemzetállam különféle definíciói [277]-ből származnak, pp. 19 és 23.
- 7 Az Ortega-idézet forrása [341], p. 171.
- 8 A korai vasútvonalakra vonatkozó dátumok tekintetében lásd [55], p. 13.
- 9 A Morazé-idézet forrása [260], p. 154.
- 10 Mazlish-re vonatkozóan lásd [454], p. 29.

NYOLCADIK FEJEZET

- 1 Az élelmiszerellátással kapcsolatban lásd [119], p. 11.
- 2 A Chamberlaintól és Ferrytól származó idézetek megtalálhatók Birnie-nél, [100], pp. 242-243.
- 3 A dervisekről és a gépfegyverek többi áldozatáról lásd John Ellis kitűnő monográfiáját, [436].
- 4 Ricardo gondolatait a szakosodásról lásd [77], Introduction, pp. xii-xiii
- 5 A világkereskedelem összforgalmára vonatkozó adatok [119]-ből származnak, p. 7.
- 6 A margarintörténetet Magnus Pyke írja le [461], pp. 7+.
- 7 Az amazóniai indiánok rabszolgasorba döntéséről lásd Cotlow [74], pp. 5–6. A témát részletesebben kifejti Bodard [70].
- 8 A Woodruff-idézet [119]-ben található, p. 5.
- 9 Az európai politikai vezetést illetően lásd [497], p. 6.
- 10 A világkereskedelmet 1913 és 1950 között [109] írja le, pp. 222–223.
- 11 Az IMF felállítása: [109], p. 240.
- 12 Az Egyesült Államok aranytartalékai és a Világbank által a kevésbé fejlett országok számára nyújtott kölcsönök tekintetében lásd [87], pp. 63, 91.
- 13 Lenin nézeteit [89] írja le; ugyanebben a témában lásd Cohen [73], pp. 36, 45-47. Lenin érvelése és a Senyin-idézet [146]-ból származik, pp. 22–23.
- 14 A Kínában ma folyó politikai csatározás szintén a „termeld magad vagy vásárolj meg” kérdéséről szóló vitának tekinthető. Az egyik – pontatlanul radikálisnak nevezett – oldal az önállóságot és a belföldi fejlődést részesíti előnyben; a másik oldal a külvilággal való széles körű kereskedelmet propagálja. Az önellátás eszméje egyre vonzóbbá válik a nem iparosodott nemzetek számára, mivel azok egyre inkább tudatára ébrednek, milyen árat kell fizetniük a második hullámhoz tartozó nemzetek szükségleteinek kielégítésére létrehozott integrált világ gazdaságba való belépésért.
- 15 A szovjetek guineai bauxitvásárlásáról lásd a *The Economist* 1978. december 2-i számában megjelent „A siker sikert szül” című írást; indiai, iráni és afganisztáni vásárlásaikat illetően pedig lásd a *To the Point* 1979. február 23-i számában megjelent „Hogyan szedi rá a Szovjetunió a harmadik világot” című cikket. Ez a dél-afrikai hetilap, amely a transvaali Sandtonban jelenik meg – nyilvánvaló elfogultsága mellett – részletes beszámolót ad az úgynevezett „harmadik világról”, kiváltképp Afrikáról.

- 16 A szovjet imperializmussal kapcsolatban lásd még Edward Crankshaw írását, [80], p. 713.
- 17 A Sherman-idézet forrása [147], pp. 316–317.
- 18 A KGST-ről szóló beszámoló tekintetében lásd Nora Beloff írását, amely a *Foreign Policy* 1978. nyári számában jelent meg „KGST-blues” címmel.

KILENCEDIK FEJEZET

- 1 A természet feletti „uralmunk” témájáról lásd Clarence J. Glacken „Az ember a természet ellen: elavult felfogás” című írását [162], pp. 128–129.
- 2 Darwin és a korai evolúciós elméletek tekintetében lásd Hyman, [306], pp. 26-27, 56. A szociál-darwinizmusról lásd uo. pp. 432–433.
- 3 Leibniz, Turgot és mások nézeteit a haladással kapcsolatban Charles Van Doren vizsgálja [184], General Introduction.
- 4 A Heilbroner-idézet forrása [234], p. 33.
- 5 Az idő mértékegységeivel E. P. Thompson „Idő, munkafegyelem és ipari kapitalizmus” című írása foglalkozik a *Past and Present* 38. számában. Lásd továbbá Cardwell [433], p. 13.
- 6 A greenwichi középidő elfogadását [519] írja le, p. 115.
- 7 Az idővel kapcsolatos buddhista és hindu nézetekről lásd [509], p. 248.
- 8 A körkörös keleti időfelfogásról Needham ír [515]-ben, p. 47.
- 9 A Whitrow-idézet forrása [520], p. 18.
- 10 Az első hullám előtti civilizáció térszemléletéről és térszervezéséről lásd Morrill [514], pp. 23–24.
- 11 A parasztkunyhók elhelyezkedésével kapcsolatban lásd John Patten „Anglia tájképének formálása” című írását a londoni *Observer Magazine* 1974. április 21-i számában.
- 12 A Hale-idézet forrása [252], p. 32.
- 13 Egy „rood” különböző méreteit illetően lásd [449], pp. 65–66.
- 14 A hajózási árakra Coleman hivatkozik [506], pp. 103–104.
- 15 A metrikus rendszerrel kapcsolatban lásd [449], pp. 116, 123–125.
- 16 A Clay vizsgálatairól mondottak forrása [505], pp. 46–47.
- 17 Az „S” alakú mintákat John Patten írja le fentebb idézett cikkében az *Observer Magazine* hasábjain.

- 18 A természet részeként felfogott emberről lásd Clarence J. Glacken írását [162]-ben, p. 128.
- 19 Démokritosz atomelméletével Munitz [310], p. 6; Asimov [427], Vol. 3, pp. 3–4; és Russell [312], pp. 64–65 foglalkozik.
- 20 A Mo Chingről és az indiai atomizmusról Needham ír [455], pp. 154–155.
- 21 Az atomizmus mint kisebbségi felfogás: [312], pp. 72–73.
- 22 Descartes: [303], p. 19.
- 23 A Dubos-idézet forrása [159], p. 331.
- 24 Arisztotelészről lásd Russell [312], p. 169.
- 25 Yin és yang: Needham [456], pp. 273–274.
- 26 A Newton-idézet forrása Newton „A természetfilozófia matematikai alapelvei” című műve, amely megtalálható [310]-ben, p. 205.
- 27 Laplace gondolatait Gellner írja le [305], p. 207.
- 28 Holbachot Matson idézi [309], p. 13.

TIZEDIK FEJEZET

- 1 Az európai ipari forradalomról lásd Williams [118]; Polanyi, [115]; és Lilley, [453].
- 2 A könyvelés szerepét a társadalmi fejlődés folyamatában D. R. Scott írja le, [145].
- 3 Az első és a második hullámra jellemző szagok: [420], pp. 125–131.
- 4 A régi szokásokról Norbert Elias ír „A civilizálódás folyamata” című figyelemre méltó művében [250], pp. 120, 164.
- 5 Az első hullám társadalmait mint a társadalom „pöcegödreit” írja le Hartwell, [107] és Hayek [108].
- 6 A Vaizey-től származó idézet forrása a londoni *Times Educational Supplement* 1973. január 5-i számában megjelent „Ellenállhatatlan ez a technológia?” című cikk.
- 7 Larner beszámolója a londoni *New Society* 1976. január 1-jei számában jelent meg.
- 8 Az Amerikai Menedzserek Társasága által készített felmérés összefoglalása megtalálható [33]-ban, pp. 1–2.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

- 1 A tanulmányi vizsgák eredményeivel kapcsolatban lásd a *The Wall Street Journal* 1978. május 9-i számában megjelent „Megszerezni a bizonyítványt: egyre több iskola követeli meg végzős diákjaitól a felsőoktatási felvételi vizsgák letételét” című írást.
- 2 Az újraraházasodási arányokról az Egyesült Államok Kereskedelmi Minisztériuma által kiadott *Social Indicators* 1976. évi kötetében közölt jelentés ad számot, p. 53.
- 3 A feminizmus ellenzőinek tevékenységére nézve lásd „Az ERA-ellenes hittérítő ismét nyer” című cikket a *Time* 1978. július 3-i számában.
- 4 A homoszexuálisokról mondottakat illetően lásd a „How Gay Is Gay?” – többféleképpen értelmezhető – című írást a *Time* 1979. április 23-i számában.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

- 1 Rathbone-nak az olajárakkal kapcsolatos döntését és az *OPEC* megalapítását [168] írja le, a 8. fejezetben.
- 2 Atomerőművek Seabrooknál és Grohnde mellett: [163], pp. 7, 88.
- 3 Annak az állításnak az alapját illetően, hogy a világ energiaellátásának kétharmadát az olaj és a gáz adja, lásd [160], p. 17.
- 4 A csökkenő olajtartalékok tekintetében lásd a *Business Week* 1979. július 30-i számában közölt „Az olajválság most válik valósággá” című írást.
- 5 A szénelgázosító és cseppfolyósító üzemeket bírálóan írja le Commoner [157], pp. 67–68. Lásd még a *Business Week* 1979. július 30-i számában közölt „Kétségbeesett kutatás szintetikus üzemanyagok után” című cikket.
- 6 Az atomenergia-felhasználás kormányzati támogatását [157] írja le, p. 65.
- 7 A terrorizmusról és egyéb veszélyekről – beleértve a plutóniumot is – lásd Thomas Cochran, Gus Speth és Arthur Tamplin „Plutónium: meghívás katasztrófára” című írását [166]-ban, p. 102; valamint Commoner művét [157], p. 96.
- 8 A Carr-idézet forrása [153], p. 7.
- 9 A *Texas Instruments*-nél a fotocellák fejlesztése terén folyó munkát a *Time* 1979. június 11-i számában megjelent „Energia: a jövő üzemanyagai” című cikk írja le. A *Solarex* szerepéről Edmund Faltermayer ír a *Fortune* 1976 februári számában, „A napsugarak igába fogásának új üzlete” címmel. Az energiaátalakító készülékekről lásd még „Az olcsó napenergia új ígérete” című írást a *Business Week* 1977. július 18-i számában.

- 10 Szovjetek a tropopauzában: [153], p. 123.
- 11 A geotermális energiával kapcsolatban lásd Denis Hayes „A közeledő energiaátalakulás” című írását a *The Futurist* 1977. októberi számában.
- 12 A hullámenergia hasznosításával kapcsolatos japán kísérleteket illetően lásd a „Hullámenergiára ébredünk” című cikket a *Time* 1978. október 16-i számában.
- 13 A dél-kaliforniai Edison erőművel az „Energia: a jövő üzemanyagai” című cikk foglalkozik a *Time* 1979. június 11-i számában.
- 14 A hidrogénenergiával kapcsolatos fejlesztések összegzése megtalálható Roger Beardwood „A hidrogén megoldhatja energiaválságunkat?” című cikkében, a londoni *Telegraph Sunday Magazine* 1979. július 29-i számában.
- 15 A „Redox” leírását lásd „Washingtoni beszámoló” cím alatt a *Product Engineering* 1979. májusi számában.
- 16 A szupravezetéssel „A tudósok létrehozták a szilárd halmazállapotú hidrogént” című cikk foglalkozik a *The New York Times* 1979. március 2-i számában.
- 17 A Tesla-hullámok jelentőségével kapcsolatos rövid eszmecsereit illetően lásd bővebben az *Omni* szerkesztőségében 1978 novemberében velem készült interjút.
- 18 A második hullám iparából a harmadik hullám iparába való átmenettel a *Forbes* 1979. április 16-i számában közölt „Lorraine keresztje” című írás foglalkozik. Nagy-Britannia államosított szén-, vasút- és acéliparával Robert Ballnak a *Fortune* 1975. decemberi számában közölt „Nagy-Britannia államosított iparának gyászos kudarca” című cikke foglalkozik. A szerkezetpolitikáról mondottak forrása a *Business Week* 1978. július 24-i számában megjelent „Hogyan használja ki Schmidt gazdasági eszközeit” című írás.
- 19 A Rolls-Royce-reklámot a massachusettsi Newtonban működő *CW Communications* nevű vállalat tette közzé az *Advertising and Publishing News* 1979. szeptemberi számában.
- 20 A személyi számítógép-üzlet kiterjedését 1979 tavaszán az arizonai Tempe-ben lévő *MicroAge* nagykereskedelmi vállalat által kiadott „Micro Shopper: The Microcomputer Guide” (Mikroszámítógép-kalauz mikrovásárlóknak) alapján lehet felbecsülni. Lásd még a *Time* 1977. szeptember 5-i számában közölt „Mindenkinek bekapcsol” című cikket.
- 21 A száloptika felhasználását a kommunikációs iparban Robin Lanier írja le a *Communications Tomorrow* 1976. novemberi számában megjelent „Fénysugarak az üvegben – lassú robbanás a kommunikációs ipar talpa alatt” című cikkében. A száloptikának a telefonüzletben való felhasználásáról, valamint a rézhuzalokról mondottak a *Western Electric* vállalat New Jersey-i továbbképzési központjában, Hopewellben Donald K. Conover vezérigazgatóval készített interjúmon alapulnak.
- 22 A *Science*-idézet a folyóirat 1977. március 18-i számából származik.
- 23 Az űrrepülőgép-programmal kapcsolatban lásd „Az űrrepülőgép megnyitja az Egyesült Államok ipara előtt az űr határait” című cikket a *Business Week* 1977. augusztus 22-i számában.
- 24 Az urokinázra vonatkozó információk az Észak-Chicagóban lévő *Abbot* Laboratóriumtól származnak. A Von Puttkamer-idézet forrása a *Futurics* 1977. őszi számában megjelent „Az űr iparosítása” című írás.
- 25 A TRW vállalat által megjelölt ötvözetek tekintetében lásd Gene Bylinsky „Az ipar új határa az űr” című cikkét a *Fortune* 1979. január 29-i számában.
- 26 Brian O’Leary tanulmányaival és a princetoni konferenciákkal kapcsolatban lásd G. K. O’Neill írását a *Newsletter on Space Studies* 1977. június 12-i számában.
- 27 A tengerből származó fehérjék, illetve a tengeri élet és az akvakultúra veszélyeztetettsége tekintetében lásd Robert M. Girling „Az óceánok: a világ kenyereskora, vagy a csőd?” című cikkét a *Friends Magazine* 1977. februári számában.
- 28 A Raymond-idézet forrása John P. Craven „Trópusi Óceánia: a legújabb világ” című előadása, amely az Amerikai Újságírók Egyesületének 1977 évi közgyűlésén hangzott el, és megtalálható a *Problems of Journalism* című konferencia-kiadvány sorozat 1977. évi kötetében, p. 364.
- 29 A tengeri ásványokkal kapcsolatban lásd John L. Meronak a *Futures* 1968. decemberi számában megjelent „Óceáni ásványi források” című cikkét. Lásd még P. N. Ganapati „A tengerfenék” című írását az Új-Delhiben megjelenő *Seminar* című lap 1971. májusi számában; valamint „Az óceánok: vadnyugati ütközetek az új földekért” című cikket a *Time* 1974. július 29-i számában; továbbá a londoni *The Financial Times* 1979. augusztus 7-i számában megjelent „A tengerfenék bányászatával foglalkozó konzorciumok remélik, hogy fel tudják húzni a politikai horgonyt” című írást.
- 30 A tengerből származó gyógyszerek leírása a tengerből kinyerhető alapanyagokkal foglalkozó ausztráliai *Roche* Tengeri Gyógyszerkutató Intézet egyik füzetében található.
- 31 Az úszó tengeri állomásokon alkalmazott technológiával kapcsolatban lásd a *Marine Policy* 1977. júliusi számában megjelent „Úszó városok” című írást.
- 32 A „telepesekről” és a „közös örökség” vitájáról D. M. Leipziger „A mély tengerfenék bányászata” című tanulmányában olvashatunk, amely a *Challenge* című folyóirat 1977. március-áprilisi számában jelent meg.
- 33 A genetikával kapcsolatban lásd Howard és Rifkin, [446]; valamint a londoni *The Economist* 1978. december 2-i számában megjelent „Az ipar nyitott szemmel kezd foglalkozni a biológiával” című cikket.

- 34 A genetikai kutatások szabályozására vonatkozóan az egyes országok által követendő irányelveket az Észak-Atlanti Közgyűlés Tudományos és Műszaki Bizottsága által 1978 májusában összeállított „Előzetes tájékoztató anyag a genetikailag módosított DNS-ről” című dokumentum vázolja fel.
- 35 A *Cetus* elnökétől származó idézet megtalálható [446]-ban, p. 190.
- 36 A hivatalos szovjet irányelvekről mondtak forrása a *Szocializmus: elmélet és gyakorlat* című, az elméleti és politikai sajtóban megjelent cikkek kivonatát havonta közlő szovjet folyóirat 1976. januári száma.
- 37 Az Országos Nemzeti Tudományos Alapítványhoz benyújtott jelentés: Lawless, [452].
- 38 A gépek elleni luddita felkelésekkel kapcsolatban lásd [453], p. 111.
- 39 Az atomellenes mozgalmakat a *Time* 1977. április 25-i számában megjelent „Keresztes hadjárat az atom ellen” című cikk, valamint a *Business Week* 1978. december 25-i számában közölt „Atomenergia: válság Európában és Japánban” című írás mutatja be.
- 40 A megfelelő technológiáról [425] számol be; lásd még Harper és Boyle, [444].
- 41 A léghajóval kapcsolatos új érdeklődést tükrözi a londoni *Aerospace Developments* tájékoztató kiadványa; lásd még James Wargo „A levegőnél könnyebb szállítás: Valóban újjáéled?” című írását a *New Engineer* 1975. decemberi számában.

TIZENHARMADIK FEJEZET

- 1 Az újságok terjesztésére vonatkozó számadatok az Amerikai Újságkiadók Egyesületétől származnak.
- 2 Az újságot olvasó amerikaiak arányára vonatkozó információkat illetően lásd a Chicagói Egyetem Országos Közvéleménykutató Központja által kiadott *Általános Társadalmi Felmérések* 1972. és 1977. évi kötetét. Az újságok forgalmának csökkenését a *Los Angeles Times* 1976. november 26-i számában megjelent „Soha nem látott kihívás előtt az újságok” című cikk közli; lásd még a *The New York Times* 1978. február 4-én megjelent számában közölt „A *Time* felvásárolja a *Washington Star*; 20 millió dollárt fizet érte Allbrittonnak” című cikket. Nagy-Britannia újságokkal kapcsolatos tapasztalataival kapcsolatban lásd Tom Forester „Újságeladási adatok” című írását a londoni *New Society* 1975. október 16-i számában.
- 3 A regionális és speciális témájú magazinokkal kapcsolatban lásd a *Folio* magazin 1977. decemberi számát.
- 4 A Richard Reeves-idézet a *Washington Star* 1979. június 2-i számában megjelent „És most halljunk egy szót Istentől...” című cikkből származik.

- 5 A tinédzserek rádiózási szokásaival a New York-i *Rádiós Hirdetési Hivatal* által kiadott *Rádiós Adatok* című periodika foglalkozik.
- 6 A CB-rádióval kapcsolatban lásd Leonard M. Cedar „Lakossági csatorna: hóbort vagy megszokás?” című írását a *Financial World* 1976. június 1-jei számában. Az 1977-ben használatban volt CB-rádiók számát a New York-i Rádiós Hirdetési Hivatal által kiadott *Rádiós Kutatási Jelentés* közli. A *CBS Radio Network* 1977. június 20-i kiadványa cáfolja, hogy a CB-rádiózás megszakítja a rádióhallgatás folyamatosságát. Lásd még a Marsteller-felmérésről készült jelentést a *Broadcasting* 1977. augusztus 15-i számában.
- 7 A *Time*-ből származó idézet forrása a lap 1978. január 9-i számában megjelent „Az év, amikor az eső felfelé esett” című cikk.
- 8 NBC: lásd Pete Warner „Butasággal’ kiszegelt hálók: 50%-kal csökkent nézettség” című írását a *The Hollywood Reporter* 1979. augusztus 15-i számában.
- 9 A kábeltelevízió elterjedéséről lásd a *Time* 1979. május 7-i számában közölt „Kábeltelevízió: a változatosság vonzereje” című cikket; továbbá a *Media Decisions* 1978. januári számát.
- 10 A műholdas műsorközlésről John P. Taylor „Újabb rugalmasság lehetőségei a műsorszerkesztésben a műholdas közvetítés révén” című cikkében ír a *Television/Radio Age* 1978. február 27-i számában.
- 11 A John O’Connor-idézet a *The New York Times* 1977. november 13-i számában megjelent „A televízió a drasztikus változások előestéjén” című cikkből származik.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

- 1 A számítógépek fejlődésének stádiumairól mondtak forrása a Harvey Poppellel 1978. március 27-én készített interjúm.
- 2 A megosztott adatfeldolgozásra fordított összegekre vonatkozó adatok a connecticuti Stamfordban bejegyzett *International Data Corporation*tól származnak.
- 3 A személyi számítógépek terjedésével kapcsolatban lásd Lee Edson „Az elektronikus otthon: a számítógépek hazajönnek” című írását a *The New York Times Magazine* 1979. szeptember 30-i számában.
- 4 Az otthoni számítógépek árával kapcsolatban lásd „A Texas Instruments felkészül a személyi számítógépek gyártására” című cikket a *Business Week* 1979. március 19-i számában.
- 5 „A forrás” leírását a virginiai McLeanben működő Telecomputing Corporation of America által kiadott anyagok, továbbá az 1979. október 12-én Marshall Graham értékesítési alelnökkel készített interjúm során elhangzottak szolgáltatták.

- 6 A „Fred, a ház” című glossza az arizonai MicroAge vállalat által kiadott *Micro Shopper*-ben jelent meg Tempe-ben, 1979 tavaszán.
- 7 A „robotika törvényei”: lásd Isaac Asimov klasszikusát [426].
- 8 A beszédfelismerési technikát a *The New York Times* 1978. augusztus 2-i számában megjelent „A számítógépek beszélnek hozzánk” című cikk tárgyalja. A hangadatbevitellel foglalkozó vállalatokat illetően lásd a New York-i Dean Witter Reynolds vállalat *Random-Access Monthly* című periodikájának 1979. májusi számát. A beszélő számítógépekről szóló jövendöléseket a *Science* 1979. február 16-i számában közölte „A beszéd: újabb mikroelektronikai hódítás” című cikk értékeli.
- 9 Az összeszövődési problémákat [462] írja le, p. 113.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

- 1 A technikailag fejlett országok gyártó szektorának hanyatlására vonatkozó számadatokkal kapcsolatban lásd a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által kiadott *Year Book of Labour Statistics* (Munkaügyi Statisztikai Évkönyv) 1961., 1965., 1966. és 1975. évi kötetét.
- 2 A termelésnek a fejlődő országokba való kihelyezéséről lásd Frank Vogl „Az óriási globális változások kihívást jelentenek a magánszektornak” című írását a *Financier* 1978. áprilisi számában; továbbá E. Ullman „Áradás és apadás” című írását [12]-ben, p. 289.
- 3 A demasszifikált termelés tekintetében lásd Jacobs [448], p. 239. Lásd továbbá Robert H. Anderson „Az automatizálás fényes jövője” című írását a *Datamation* 1972. decemberi számában, valamint A. E. Kobrinszkij és N. E. Kobrinszkij „A 2000. év termelésének története” című írását a Fedcsenko által szerkesztett kötetben [205], p. 64.
- 4 A nagy sorozatban gyártott áruk százalékos arányát az összes előállított termékhez viszonyítva James L. Nevins és Daniel E. Whitney „Számítógéppel vezérelt szerelés” című írása említi, amely a *Scientific American* 1978. februári számában jelent meg.
- 5 Az egyedi termékek kis sorozatú előállítását a „Mikor lesz Csehszlovákia gazdaságilag elmaradott ország?” című írás elemzi a szovjet tanulmányokkal és szocialista elméletekkel foglalkozó glasgow-i *Critique* című folyóirat 1976–77. évi téli számában. A cikk eredetileg a londoni Palach Press kiadásában jelent meg. Lásd még az *American Machinist* 1976. szeptemberi számában közölt „Az új, programozható vezérlés a kisebb feladatokra irányul” című írást; valamint a *Business Week* 1976. február 23-i számában megjelent „A számítógép beássa magát a gyártási folyamatokba” című cikket; továbbá Ed Grimm „Humánus viszonyok egy amszterdami üzemben” című cikkét a *Think* 1973. augusztusi számában.
- 6 Az Európában folyó kis darabszámú termelés témájával a londoni *The Financial Times* 1976. május 13-i számában megjelent „Az elektronikus forradalom elkerülhetetlen problémái” című cikk foglalkozik; lásd továbbá „Az Aker vállalatcsoport kilátásai” című írást az oslói *Northern Offshore* 1976. novemberi számában.
- 7 A Pentagon által megrendelt cikkek gyártási szériáit Robert H. Anderson és Nike M. Kamrany elemzi a Dél-kaliforniai Egyetem Informatikai Intézetének 1973 decemberében megjelent „Honvédelmi célokat szolgáló, számítógépekre alapozott fejlett gyártási rendszerek” című kiadványában.
- 8 A japán autógyártási technológiákról a tokiói Nomura Műszaki és Gazdasági Kutatóintézet munkatársától, Jiro Tokuyamától 1974. június 14-én kelt levelében kaptam tájékoztatást.
- 9 Az Anderson-idézet forrása a vele készített interjúm.
- 10 Canon AE-1 fényképezőgép: lásd a *Texas Instruments* 1977. évi jelentését a vállalat első negyedéről és a részvényesek közgyűléséről.
- 11 Az információs ügyletek számáról és az irodai költségek emelkedéséről lásd Randy J. Goldfield „A holnap irodája már ma itt van” című írását, amely a *Time* 1978. november 13-i számában a különleges hirdetések oldalán jelent meg.
- 12 Az irodai automatizálásnak a foglalkoztatásra tett hatásait Jon Stewart „Számítógép-sokk: a jövő embertelen irodája” című cikke tárgyalja a *Saturday Review* 1979. június 23-i számában.
- 13 A Micronet papír nélküli irodáját a *The Office* 1979. júniusi számában közölte „A vállalatok támogatják a papír nélküli irodát” című írás elemzi; lásd még „A papír nélküli iroda bemutatkozik” című cikket az *Information World* 1979. áprilisi számában.
- 14 A postai rendszer alternatíváit a *U.S. News & World Report* 1978. május 29-i számában közölte „Egy újabb kirándulás a postára, hát aztán” című cikk tárgyalja.
- 15 Az elektronika előtti postai rendszer az 1970-es évek közepén érte el fejlődésének csúcsát. A *U.S. News & World Report* 1975. december 29-i száma ezt írja: „A postaszolgálat által kikézbcsített postai küldemények mennyisége az elmúlt költségvetési évben – a történelem folyamán először – csökkent. A hanyatlás, ami az elmúlt évben körülbelül 830 millió darabbal kevesebb postai küldeményt jelentett, várhatóan növekvő ütemben folytatódni fog.” A papíron alapuló posta – a második hullám intézményeinek ez a prototípusa – végül elérte határait.

- 16 A Satellite Business Systems nevű vállalatot a William Ginsberg és Robert Golden által a New York-i Shearson Hayden Stone cég részére készített „Szakmai jelentés” írja le.
- 17 A Vincent Giuliano-idézet forrása a vele készített interjúm.
- 18 Goldfield gondolatai a „kvázivezetőkről” a vele készített interjúból származnak.
- 19 Az irodai automatizálásról és a hét országra kiterjedő tanulmányról lásd „A robot-munkahelyek eljövetele” című cikket a londoni *The Financial Times* 1978. június 14-i számában.

TIZENHATODIK FEJEZET

- 1 A United Airlines-hoz és a McDonald's-hoz hasonló cégeknél rendszeresített otthoni munkát a *The Wall Street Journal* 1976. december 14-i számában közölte „Az irodai hatékonyság fejlesztése: maradj csak otthon” című cikk tárgyalja.
- 2 A Harvey Popple-idézetek forrása a vele készített interjúm, valamint az „1984 hihetetlen információs forradalma” című, kiadatlan előrejelzése.
- 3 A Latham-idézet [54]-ből származik, p. 30.
- 4 A fehérgalléros munka változásait Hollis Vail „Az automatizált iroda” című cikke tárgyalja a *The Futurist* 1978. áprilisi számában.
- 5 A Jövő Intézete által végzett kutatás eredményeiről Paul Baran számolt be az Intézet kiadásában a kaliforniai Menlo Parkban 1971-ben megjelent „Várható piaci igények az otthonokba irányuló kétirányú információs szolgáltatásokra az 1970-es és 80-as években” című kiadványban.
- 6 Az otthon végzett számítógépes programozás lehetőségeiről lásd a manchesteri *The Guardian* 1977. szeptember 9-i számában megjelent „A baba beillesztése a programba” című cikket.
- 7 „A számítógépek köré tömörülő emberekre” vonatkozó idézet az *Electronics* 1974. március 7-i számában közölte „A kommunikáció felválthatja az ingázást” című cikkből származik.
- 8 A Michael Koerner-idézet forrása [26], Vol I., p. 240.
- 9 A Nilles-csoport középutas megoldásával kapcsolatban lásd a fentebb említett *Electronics* című lap 1974. március 7-i számát.
- 10 Az ingázásnak a kommunikációval történő felváltásával foglalkozó legfontosabb tanulmány [49].

TIZENHETEDIK FEJEZET

- 1 A Carter-idézet a *McCall's* „Most azonnal” című kiadványából származik; az Egyesült Államok Népszámlálási Irodájának munkatársa, May Paul Glick által mondottak forrása Dr. Israel Zwerling „Elegendő egy család összetartásához a szeretet?” című írása, amely a *Cincinnati Horizons* 1977. decemberi számában jelent meg.
- 2 A klasszikus kiscsaládokra vonatkozó statisztikai adatok forrása az Egyesült Államok Munkaügyi Minisztériumában működő Munkaügyi Statisztikai Iroda 206. számú jelentése a munkaerő összetételéről, valamint a *Monthly Labor Review* című, havonta megjelenő munkaügyi szemle 1977. júniusi számában megjelent „A munkaerő házassági és családi jellemzői 1976 márciusában” című cikk.
- 3 Az egyedül élő emberekről a *U.S. News & World Report* 1979. július 9-i számában közölte „A ma családja – valami más” című cikk ír; lásd még a *The New York Times* 1977. március 20-i számában megjelent „Az egyedül élés tendenciája gazdasági és társadalmi változást eredményez” című cikket; valamint a *U.S. News & World Report* 1977. január 31-i számában közölte „Hogyan változnak az 'egyedül-állók'?” című írást.
- 4 A házasságkötés nélkül együttélő párok számának növekedéséről lásd a *The Washington Post* 1979. június 28-i számában közölte „A házasság nélkül együtt élő párok száma 117 százalékkal növekedett” című cikket; valamint „A Lakásügyi és Városfejlesztési Minisztérium elfogadja a házasság nélkül együtt élő párokat is a közösségi tulajdonban lévő lakások igénylőiként” című írást a *The New York Times* 1977. május 29-i számában.
- 5 A házasság nélkül együttélő párok „válásaival” küszködő bíróságokról lásd Sally Abrahms „Hogyan pereljük velünk élő szeretőnket?” című cikkét a *New York* 1978. november 13-i számában; valamint a *Los Angeles Times* 1977. november 13-i számában közölte „Házasság nélkül együttélő párok: különleges jogi helyzet” című írást.
- 6 Az etiketről és a „pártanácsadásról” írottak forrása a *The National Observer* 1977. május 30-i számában megjelent „Divat a 'bűnben élés'” című cikk.
- 7 A Ramey-idézet a Gyermektelenek Országos Szervezetének 1975. november-decemberi hírleveléből származik. A szervezet új neve: Országos Szövetség a Választható Szülői Státusért.
- 8 A gyermektelen párok leírását lásd a *The New York Times* 1976. augusztus 25-i számában megjelent „A családi élet új felfogása Németországban – sok pár lemond a gyerekről” című cikkben; lásd még a *U.S. News & World Report* 1976. augusztus 30-i számában közölte „Házasság és válás orosz stílusban – 'Marx és Freud furcsa keveréke'” című írást.

- 9 A csonka családban élő gyermekekről lásd [194], p. 1.
- 10 Annak bemutatásával, hogy a demográfia, a technika és egyéb tényezők hogyan befolyásolják a családot, nem azt akarjuk mondani, hogy a család a társadalom passzív eleme, ami a rendszer másutt bekövetkező változásaira egyszerűen csak reagál vagy azokhoz alkalmazkodik. A család szintén aktív erő. Ám a családok életét befolyásoló külső erők – például egy háború vagy a technikai fejlődés – hatása gyakran azonnal érezhető, míg a családokban bekövetkező változásoknak a társadalomra gyakorolt hatásai jóval később jelentkezhetnek. A családok valódi hatása addig nem érződik, amíg a gyermekek fel nem nőnek és el nem foglalják helyüket a társadalomban.
- 11 A csonka családok számának növekedéséről Nagy-Britanniában, Németországban és Skandináviában lásd a Dél-afrikai Transvaal tartományban lévő Sandtonban megjelenő *To The Point International* című lap 1976. augusztus 23-i számában közölt „Európa csonka családjainak ellentétes sorsai” című cikket.
- 12 A „nagy családot” leírását lásd [502]-ben, pp. 248-249.
- 13 A Davidyne Mayleas-idézet a *Los Angeles Times* 1978. május 7-i számában közölt „A nőkről: a válás utáni ‘poli-família’” című cikkből származik.
- 14 A családi elrendeződések széles választékát tárja fel Sheppard G. Kellam, Margaret E. Ensminger és R. Jay Turner az Amerikai Orvosok Társasága által kiadott *Archives of General Psychiatry* 1977. szeptemberi számában.
- 15 Jessie Bernard szavai a családok változatosságáról [187]-ből származnak, pp. 302 és 305.
- 16 A Nagy-Britanniában mesterséges megtermékenyítéssel fogant gyermekek kihordását célzó bérnyaság sajtóvisszhangját illetően lásd a londoni *Evening News* 1978. június 20-i számában megjelent „Elképesztő eljárás – mondja a bíró” című írást; valamint a manchesteri *The Guardian* 1978. június 21-i számában közölt „Gyermekek kihordására felbérelt nők” című cikket.
- 17 A leszbikusok gyermeknevelési jogait a *The New York Times* 1978. június 3-i számában megjelent „A bíróság három esetben engedélyezte leszbikusoknak a gyermeknevelést” című cikk tárgyalja; lásd még a *San Francisco Chronicle* 1978. április 12-i számában közölt „Gyermekek nevelési pert nyertek a leszbikusok” című írást.
- 18 A „helytelen szülői bánásmódról” szóló perről lásd a *Chicago Tribune* 1978. április 28-i számában megjelent „A fiú rossz bánásmód miatt pereli szüleit” című cikket.
- 19 A vállalati házaspárok mint az üzleti élet új jelensége: lásd a *Business Week* 1976. augusztus 2-i kiadásában közölt „A vállalathoz tartozó feleség: virágzik a ‘vállalati házasság’ intézménye” című írást.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

- 1 A Cartertől és Blumenthaltól származó idézetek megtalálhatók Juan Cameron „Ma már nem hiszek egy közgazdásznak sem” című cikkében, amely a *Fortune* 1978. szeptember 11-i számában jelent meg.
- 2 Az ECU-ről lásd André M. Coussement „Miért nem igazán valódi még az ECU?” című írását az *Euromoney* 1979. októberi számában.
- 3 Az euro-valuta felemelkedését és a globális elektronikus bankrendszert a *Business Week* 1978. augusztus 21-i számában közölt „Állam nélküli pénz: a világ gazdaságaira ható új erő” című cikk írja le; lásd még John B. Caouette „Időzónák és a rendezőközpont” című cikket az *Euromoney* 1978. júliusi számában; valamint a *Time* 1979. november 5-i számában közölt „Összecsapás az állam nélküli pénz felett” című írást.
- 4 Az euro-dollárról lásd a szerző értekezését [150]-ben, p. 11.
- 5 A KGST-nek, amelynek központja a Szovjetunióban van, megvannak a maga gondjai az országok kölcsönös kapcsolataival. Erich Honecker, Kelet-Németország kommunista államfője olyasmit tett, amire még nem volt példa – „egyoldalúnak és rövidlátónak” nevezte a KGST szabályait, figyelmeztetve Moszkvát, hogy „senkinek nincs joga ahhoz, hogy leállítsa a keletnémet termékek gyártását”. (Lásd a *Forbes* magazin 1978. március 20-i számát.) Magának a Szovjetunióknak a gazdasága is négy különböző, egymással konfliktusban álló szegmensre bomlott: egy már a harmadik hullámhoz tartozó, magas technikai fejlettségi szintű katonai szegmensre, ami egyre nagyobb költségvetést követel; egy reménytelenül elmaradott, még a második hullámhoz tartozó szegmensre, ami a növekvő fogyasztói igények kielégítésére irányuló próbálkozások közben vezetési hibákkal és hiányokkal küszködik; és egy még fejletlenebb és még rosszabbul tervezett mezőgazdasági szegmensre, amit a saját megoldhatatlan problémái gyötörnek. Mindezek alatt áll egy homályos negyedik szegmens: egy tartozásokra és törlesztésekre, tisztességtelen haszonra és korrupcióra alapozott „fantomgazdaság”, ami nélkül a többi három szegmens működése sok esetben leállásra kényszerülne.
- A világgazdaságból származó technika és tőke infúziójától nagymértékben függő (és annak betegségeire hajlamos) szocialista ipari országok nagyobb erővel néznek szembe, mint amekkorákat irányítani tudnának. Például Lengyelország pingponglabda módjára ide-oda vetődik az infláció által okozott élelmiszerár-emelések és az indulatos munkástüntetések között. 13 milliárd dolláros nyugati kölcsön felvétele után a csőd szélén táncol, és ráveszi hitelezőit arra, hogy hosszabbítsák meg a kölcsön visszafizetési határidejét. A többi szocialista gazdaságok is hasonlóképpen kezdenek demasszifikálódni, és termelőszervezeteiket is elérte a változás óriási hulláma.

- A Szovjetunióban elharapózó korrupció tekintetében lásd Smith [484], p. 86+. A Szovjetunió függését más országok technikájától és tőkétől Brian Crozier „Második figyelmeztetés: forduljon vissza!” című cikke tárgyalja a *National Review* 1978. június 8-i számában. Lengyelországnak az élelmiszer-ellátással és a munkások tüntetéseivel kapcsolatos problémájával a *Newsweek* 1978. június 8-i számában megjelent „Lengyelország: hús és krumpli” című írás foglalkozik; a pénzügyi problémákat Alison MacLeod „Lengyelország hitelezői az érő gabonát lesik” című cikke elemzi az *Euromoney* 1978. júliusi számában.
- 6 Az *Euromoney*-ra vonatkozó idézet a fentebb említett „Időzónák és a rendezőközpont” című cikkből származik.
- 7 A nemzetközi készpénzforgalom menedzsereinek szerepét a *Business Week* 1978. augusztus 21-i számában megjelent „Állam nélküli pénz: a világ gazdaságaira ható új erő” című cikk írja le.
- 8 A marketing és a televíziózás területén tapasztalható felgyorsulást az *Advertising Age* 1975. október 13-i számában megjelent „Szerkesztői nézőpont” című írás tárgyalja.
- 9 A KGST árrevíziójával kapcsolatban lásd a párizsi *Le Figaro* 1975. március 4-i számában közölt „L'inflation se généralise” (Az infláció általánossá válik) című cikket.
- 10 A brit közgazdász Graham Hutton az Institute of Economic Affairs (Gazdasági Kapcsolatok Intézete) megbízásából készített egyik tanulmányában azt írja, hogy, mivel „az infláció felgyorsult, minden kormányzat és minden gazdasági tevékenységet folytató vállalat hosszú távú adósságai egyre rövidebb és rövidebb határidőkkel válnak esedékessé... a forgalom sebessége egyre jobban növekszik; még a három évre szóló szerződések határidővel kapcsolatos pontjait is újra kell fogalmazni, beleépítve azokba a *gyorsulás* várható inflációs rátáját; a bértárgyalások gyorsabbak és rövidebbek lesznek”. Lásd az „Infláció és jogi intézmények” című tanulmányt [129]-ben, p. 120.
- 11 A kanadai eszkimók: „Az eszkimók Kanada egyötödét saját tartományukká akarják tenni”, *The New York Times*, 1976. február 28.
- 12 Az indiánok követeléseiről lásd a *The Wall Street Journal* 1978. szeptember 13-i számában megjelent „Az indiánok földigénylésének elrendezése Rhode Islanden további húsz vitás kérdés megoldását segíthetné elő” című cikket; továbbá a *Business Week* 1978. szeptember 11-i számában közölt „Egy joghézag bekeríti az indiánokat” című írást.
- 13 A japáni ainu kisebbség tekintetében lásd a tokiói *Daily Yomiuri* 1973. november 15-i számában közölt „Az ainuk kívánsága már könyvben kinyomtatva is megjelent” című cikket. A koreaiakról: „Jobboldaliak megtámadtak egy koreai irodát; hat embert letartóztattak”, *Daily Yomiuri*, 1975. szeptember 4.
- 14 A David Ewing-idézet a *Saturday Review* 1978. január 21-i számában megjelent „A nagyvállalat mint első számú közellenség” című cikkből származik.
- 15 A John C. Biegler-idézet a *Business and Society Review* 1978. tavaszi számában közölt „A nagyvállalatok társadalmi felelősségvállalása –reménytelen kérdés?” című írásból származik.
- 16 Jayne Baker Spain szavait: „Az amerikai vezetőtestületek válsága: egy izmosabb résztvevő” című audiofelvételtől idézem, amelyet az American Management Association (Amerikai Vezetési Egyesület) egyik osztálya, az AMACOM készített 1978-ban.
- 17 Vádemelés az *Olin* vállalat ellen: lásd az *Olin*-részvényesek negyedévi és évi közgyűlésének 1978. májusi jegyzőkönyvét.
- 18 A thalidomidról lásd a *Time* 1979. május 7-i számában megjelent „Egy túl sokáig titkolt botrány” című cikket.
- 19 A Henry Ford II-től származó idézet forrása a *Business and Society Review* 1978. tavaszi számában közölt „A nagyvállalat társadalmi felelősségvállalása –reménytelen kérdés?” című írásból származik.
- 20 A Control Data Corporation vállalategyesítési politikáját Bob Tamarkin írja le a *Forbes* magazin 1978. augusztus 7-i számában megjelent „Növekvő ellenállás a vállalatok beolvasztásával szemben” című cikkében; lásd továbbá a vállalat 1978. évi „Tevékenységi jelentés”-ét.
- 21 Allen Neuharth szavait David Shaw idézi az *Esquire* 1979. szeptemberi számában közölt „A hír-mogul, aki híressé válik” című írásában.
- 22 A Rosemary Bruner-idézet a vele készített interjúmból származik.
- 23 A nagyvállalat többszörös céljairól lásd a *Business Week* 1979. május 28-i számában megjelent „Az új nagyvállalati környezetvédők” című cikket; valamint George C. Sawyer „A társadalmi felelősség jövője” című írását a *Business Tomorrow* 1979. júniusi számában.
- 24 Az American Accounting Association (Amerikai Könyvviteli Egyesület) jelentései [16]-ban találhatóak, p. 13.
- 25 Juanita Kreps javaslatát Marvin Stone a *U.S. News & World Report* 1978. január 9-i számában megjelent „Egy bürokratikus ötletbörze” című cikkében írja le.
- 26 A svájci óriás élelmiszeripari vállalatról és Pierre Arnold megállapításairól bővebben mond a *Business Week* 1978. november 6-i számában megjelent „Amikor az üzletemberek meggyónják társadalmi bűneiket” című írás.
- 27 Az európai vállalatok társadalmi jelentéseivel kapcsolatban lásd Meinolf Dierkes és Rob Coppock „Európa megpróbálkozik a nagyvállalatok társadalmi jelentéseivel” című cikket a *Business and Society Review* 1978. tavaszi számában.

- 28 A Cornelius Brevoord-idézet forrása a [12]-ben található „Hatékony vezetés a jövőben” című írás.
- 29 William E. Halal megjegyzései a *Business Tomorrow* 1979. áprilisi számában megjelent „Az olajjal festő művészek királyi intézetén túl” című írásból származnak.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

- 1 A rugalmas munkaidővel óriási mennyiségű irodalom foglalkozik. A felhasznált források: „A dolgozók szerint a »rugalmas munkaidő« hozzájárul a rugalmas életvitelhez”, *The New York Times*, 1979. október 15.; „Egy tanulmány szerint a rugalmas munkaidő bevezetése sikerrel jár”, *The New York Times*, 1977. november 9.; Stuart Nathan „A rendszer, ami megszünteti a mindennapi taposómalmot” című cikke a *New York* 1977. július 18-i számában; „Dolgozz akkor, amikor kedved van”, *Europa* magazin, 1972. április; Geoffrey Sheridan „Az idő rugalmassá tétele” című írása a londoni *New Society* 1972. novemberi számában; valamint Kanter [529].
- 2 Az éjszakai műszakban eltöltött idő növekedésével kapcsolatban lásd a párizsi *Le Monde* 1977. december 14-i számában megjelent „Le Sommeil du Travailleur du Nuit” (Az éjszakai dolgozó álma) című cikket; valamint Packard, [500], 4. fejezet.
- 3 A részmunkaidőben dolgozók számának növekedését Roberta Graham tárgyalja a *Nation's Business* 1979. januári számában megjelent „Állandó részfoglalkozásban nem lehet elég gyorsan dolgozni” című írásában; lásd még a *The New York Times* 1977. április 12-i számában közölt „A növekvő részfoglalkoztatás nagy hatással van a gazdaságra” című cikket.
- 4 A Citibank televíziós reklámja a New York-i Wells Rich Greene reklámügynökség által rendelkezésemre bocsátott szövegekönvből származik.
- 5 A szolgáltatóiparban dolgozók számbeli fölényéről a termelőmunkát folytatókkal szemben lásd [63], p. 3.
- 6 A nappali közműárakról lásd a *The Wall Street Journal* 1978. október 5-i számában megjelent „A környezetvédők véleménye megoszlik az elektromos áram nappali árának bevezetéséről” című cikket.
- 7 A rugalmas munkaidő támogatásáról Connecticutban lásd Frank T. Morgan „Eljön még a te (rugalmas) idő” című cikkét a *Personnel Journal* 1977. februári számában.
- 8 A videomagnóknak a televíziózásra tett hatását Steven Brillnek az *Esquire* 1978. június 20-i számában közölt „Tönkremegy a Betamax?” című írása elemzi.
- 9 A számítógépes konferenciát a saját tapasztalataim alapján írtam le; a forrásanyagokat a New Jersey-i Newarkban található New Jersey Műszaki Fejlesztési Intézet elektronikus információs rendszere szolgáltatta. További adatokat illetően lásd a kaliforniai Palo Altóban bejegyzett Infomedia Corporation 1978. decemberében megjelent *Planet News* című kiadványát.
- 10 A különböző bérezési formákat és a járulékos juttatási csomagokat a *Business Week* 1978. november 13-i számában megjelent „A vállalatok kávéházi stílusban osztják a jutalmakat” című cikk tárgyalja.
- 11 A német művészet irányzatairól lásd Dieter Honischnek az *Art News* 1978. októberi számában közölt „Amit a kölniek megcsodálnak, nem biztos, hogy tetszik a münchenieknek” című cikkét.
- 12 A kemény kötésű könyvek tömeges forgalmazásáról lásd Cynthia Saltzman „Egy pillanatra, Marshall McLuhan” című írását a *Forbes* magazin 1978. október 30-i számában.
- 13 A kijevei decentralizációról lásd [478], p. 67.
- 14 A svéd szocialista kormány bukását a *The New York Times* 1976. szeptember 20-i számában megjelent „44 évi uralom után a svéd szocialisták vesztek a koalíció ellen” című cikk írja le.
- 15 A skót nacionalisták politikájával kapcsolatos elemzés [370]-ben található, p. 14.
- 16 Az új-zélandi Értékpárt az 1972-ben kiadott „A siker útja Új-Zéland számára” című kiadványban tette közzé programját.
- 17 A szomszédsági tényezők növekvő erejét követi nyomon a *The New York Times* 1979. április 29-i számában közölt „A kis- és nagyvárosok decentralizálódnak, hogy enyhítsék a családottságot” című cikk; lásd még a washingtoni Institute for Local Self-Reliance (Helyi Önállósági Intézet) által kiadott *Self-Reliance* című periodika 1976. novemberi számában megjelent „Tervezés a szomszédságban: a jövő megtervezése” című írást.
- 18 A *ROBBED* és egyéb lakóközveti csoportok tekintetében lásd a *The New York Times* 1979. június 18-i számában megjelent „A kisközösségi aktivista csoportok új politikai erőt képeznek” című cikket.
- 19 Az oregoni Mark Hatfield szenátor egyszer kezdeményezte egy olyan törvényjavaslat elfogadását, amely a kisközösségi önkormányzatok újjáélesztését szorgalmazta. A javaslat szerint ennek érdekében lehetővé kellene tenni a helyi lakosok számára, hogy jövedelemadójuk 80 százalékát a kisközösségi önkormányzat részére adományozzák.
- 20 Az Esmark vállalat újjászervezését „Az Esmark ezrével hozza létre a profitközpontokat” című cikk írja le a *Business Week* 1974. augusztus 3-i számában; lásd még az Esmark vállalat 1978. évi jelentését.
- 21 Az „ad-hocráciát” illetően lásd [502], 7. fejezet.

- 22 A mátrixszervezetek leírását lásd [13]-ban.
- 23 A regionális bankok meglepő növekedését a *Business Week* 1978. április 17-i számában megjelent „Nagymenők lettek a regionális bankok” című cikk részletezi.
- 24 A koncesszióról lásd Linda Snyder „Hogyan fektessünk be helyesen koncessziós vállalatokba?” című cikkét a *Fortune* 1978. április 24-i számában; lásd még az Egyesült Államok Kereskedelmi Minisztériumának ipari és kereskedelmi igazgatósága által kiadott *Koncesszió a gazdaságban 1976–1978* című kiadványt. A koncessziók hollandiai terjedéséről tett megjegyzés alapjául G. G. Abelntől, a rotterdami *Nederlandse Franchise Vereniging* (Holland Koncessziós Egyesület) titkárától kapott levél szolgált.
- 25 A lakosság szétszóródásáról a washingtoni *Community Planning Report* 1975. november 17-i számában megjelent „Városok: több ember költözik el, mint amennyi beköltözik a városokba – erősíti meg a legutóbbi népszámlálás” című írás adott korai jelentést.
- 26 A Lester Wunderman-idézet a *The Village Voice* című lap 1978. augusztus 14-i számából származik.
- 27 Az Anthony J. N. Judge-idézetek forrásai a Brüsszelben publikált *Transnational Associations* című periodika 1974-ben megjelent 172. számában közölt „Hálózatosság: egy új fogalom iránti igény” című írás; valamint a *Transnational Associations* című periodika 1978-ban megjelent 248. számában közölt „Szervezési lecse az építészettől – a kételvűségtől a sértetlen, feszes egységre: I. rész” című írás.

HUSZADIK FEJEZET

- 1 Az önsegítő egészségügyi szolgáltatások kialakulásáról lásd Robert C. Yeager „A doktorkodás nem csak a doktoroknak való” című cikkét, amely a *Medical World News* 1977. október 3-i számában jelent meg.
- 2 A vérnyomásmérő készülékekről lásd az „Orvosi robot: pénzbedobós automata vérnyomásméréshez” című cikket a *Time* 1977. október 10-i számában.
- 3 Az orvosi eszközök eladásának fellendüléséről lásd John J. Fried „Forradalom az otthoni egészségügyi ellátásban” című cikkét a *Free Enterprise* 1978. augusztusi számában.
- 4 Az önsegítő szervezetekről Dr. Alan Gartnerrel, a New Human Services Institute társigazgatójával készítettem interjút. Lásd továbbá „A gyászolókat segítő csoportok növekvő igényt elégitenek ki” című írást, amely a *Los Angeles Times* 1977. november 13-i számában jelent meg; valamint a *Self-Help Reporter* számain, amelyek a New York-i Országos Önsegítési Klíringintézet kiadásában jelentek meg.
- 5 A Gartner és Riessman által említett több mint 500 000 önsegítő csoportról lásd [58], p. 6. Riessman és Gartner rendkívül hasznos és értékes munkát végzett a gazdaság szolgáltatási szektorának elemzése terén. 1974-ben írt könyvük [59] nélkülözhetetlen.
- 6 Az önkiszolgálás bevezetéséről a benzinkutaknál lásd a „Takarékoskodjunk a benzinkutaknál: tankoljunk egyedül” című cikket a *Washington Star* 1975. június 6-i számában. Lásd továbbá a „Most pedig – a kiszolgálás nélküli benzinkút” című cikket a *Time* 1977. augusztus 22-i számában; valamint az „Üzlet szerte a világon” című cikket a *U.S. News & World Report* 1976. február 9-i számában.
- 7 «A fogyasztók végzik a bankpénztárosok dolgát» – lásd „A pénztárosok napi 24 órát dolgoznak és soha egy szavuk sincs” című írást a *The New York Times* 1976. május 14-i számában.
- 8 Az önkiszolgálás felé tartó üzleteket illetően lásd a „Jövők/Bolti kiszolgálás: A túlterhelt bérlistára gyakorolt nyomás” című írást a *Chain Store Age* című lap 1975. szeptemberi számában. Lásd továbbá a „Marketingfigyelő” című rovatban közöltek a *Business Week* 1974. november 9-i számában.
- 9 Caroline Bird: lásd [489], p. 109.
- 10 A Whirlpool „okos vonaláról” szóló anyagot Warren Baver, a michigani Benton Harborban székelő Whirlpool Részvénytársaság ügyfélszolgálati osztályának vezetője bocsátotta a rendelkezésemre.
- 11 A villamos kéziszerszámok értékesítéséről lásd John Ingersoll „Szerszámok otthoni használatra: a ‘csináld magad’ nemzeti sporttá válik” című írását, amely a *Companion* 1977. szeptemberi számában jelent meg. Lásd még a *Hardware Retailing* 1978. októberi számában közölt „Lélekrajz: piaci tanulmány a ‘csináld magad’ mozgalomhoz tartozó fogyasztóról” című írást.
- 12 A Frost & Sullivan kutatóvállalat felméréseinek adatai a cég alábbi kiadványai-ból származnak: *Lakásfejlesztési és karbantartási termékek piacának felmérése*, 1976; *Lakáscentrum és lakásfejlesztési termékek piaca*, 1978; és *A „csináld magad” mozgalom piaca az Európai Gazdasági Közösség országában*, 1978. Frost & Sullivan, New York.
- 13 A *U.S. News and World Report*-ból idézett írás címe: „Új nekibuzdulás a ‘csináld magad’ mozgalom fellendülésében”. A cikk a lap 1979. április 23-i számában jelent meg.
- 14 A Texas Instruments menedzserének és Cyril Brownnak a szavait az *Electronics* című folyóirat 1978. október 25-i számában megjelent „A felső vezetés az új piacokra való behatolás stratégiáját dolgozza ki” című írásból idézem.
- 15 Inyong Ham professzor gondolatait a vele készített interjúmból idézem.

- 16 Robert Anderson idézett szavainak forrása a vele készített interjúm.
- 17 Az önfogyasztás kialakulásának egy érdekes folyamata a mindennapi életben azon a téren történt változás, amit talán „piacintenzitás”-nak nevezhetnénk. Egyes társadalmak vajon jobban érdekeltek-e a piaci tevékenységekben más társadalmaknál? Az ennek a mérésére kínálkozó egyik mód annak a vizsgálata, hogy az emberek hogyan töltik az idejüket. A 60-as évek derekán a szociológusok mintegy tucatnyi országban vizsgálták azt, hogy a városi emberek mire fordítják az idejüket. Az időbűdzsé-kutatók a mindennapi életet 37 különböző típusú elfoglaltságra osztották – ezek közé tartozott a munka, a televíziónézés, az evés, az alvás és a barátok meglátogatása. Anélkül, hogy akár csak egy kicsit is tudományoskodónak akartam volna tűnni, ezt a 37 féle elfoglaltságot három fő kategóriára osztottam fel: azokra, amelyek a leginkább piacintenzívek; azokra, amelyek nem azok; és végül azokra, amelyek valahova a kettő közé esnek. Így például az az idő, amit fizetésért végzett munkával, az élelmiszerboltban való bevásárlással, illetve a munkába való ingázással töltünk, egyértelműen piac-intenzívebb, mint az az idő, amit az ablakpárkányt díszítő muskátlik öntözésére és a család kutyájával játszott eldobósdira fordítunk, vagy mint az, amikor a szomszédokkal csevegünk a hátsó kerítés fölött. Hasonlóképpen bizonyos tevékenységek, bár nem piaci célokra alakultak ki, mégis már eléggé elüzletiesedtek ahhoz, hogy a közbülső kategóriába kerüljenek. (A „csomagban” hirdetett szervezett utak, a síhétvégek, sőt részben talán az „el innen” vagy „ki a zöldbe” típusú kempingezési programok is annyi cókók megvásárlásával, olyan sok fizető szolgáltatás igénybevételével és oly sok gazdasági tranzakcióval járnak, hogy a vásárlás egy módosult formájának felelnek meg.) Ezeknek a nyers kategóriáknak a segítségével megvizsgáltam az időbűdzsé-kutatás eredményeit. Azonnal szembeűtű volt, hogy bizonyos életmódok – és bizonyos társadalmak – „piacintenzívebbek” másoknál.
- Az amerikaiak például negyvennégy városban az ébren töltött óráik átlagosan 36 százalékát töltik piaci jellegű tevékenységgel. Ébren töltött idejük fennmaradó 64 százalékát főzéssel, mosással, kertészkedéssel, evéssel, fogmosással, tanulással, imádkozással, olvasással, közösségi szervezetekben végzett önkéntes tevékenységgel, tévénézéssel, beszélgetéssel vagy egyszerűen csak pihenéssel töltik.
- Nyugat-Európa hasonló mintát mutat: az átlag francia ébrenlétének ugyanekkor a hányadát tölti piaci jellegű tevékenységgel. A belgák idejének ez a (piaci) hányada valamivel nagyobb: 38 százalék. A nyugat-németeké valamivel kevesebb: 34 százalék. Érdekes, hogy amint földrajzilag keletre és politikailag balra tartunk, a számok emelkedni kezdenek: Kelet-Németországban – ebben a technikailag legfejlettebb kommunista országban – az átlagember napjának 39 százalékát tölti piaci jellegű tevékenységgel. Csehszlovákiában a mutató 42 százalékra, Magyarországon 44 százalékra emelkedik, a Szovjetunióban pedig eléri a

47 százalékot. Úgy tűnik tehát, hogy – elsősorban a hosszabb munkanapok miatt, de egyéb okokból kifolyólag is – az átlagos polgár életmódja piacintenzívebb Pszkovban, mint egy hasonló méretű amerikai városban. A szocialista ideológia ellenére az átlagember mindennapjainak nagyobb részét viszi el a bevásárlás, különféle dolgok adásvétele és a javaknak, szolgáltatásoknak, sőt magának a munkának a csereberéje.

- 18 A svédországi munkaévről és a hiányzásokról lásd Birger Viklung „Rövidebb munkaidő” című írását az *Arbetsmiljö International* című lap 78. számában.
- 19 A Bradley GT előre kiszerelt csomagját a vállalat által szolgáltatott anyagok írják le: *Bradley Automotive Division of Thor Corporation*, Edina, Minnesota.
- 20 Fuchsot Frank Riessman idézi a *Social Policy* 1976. szeptember-októberi számában megjelent „Hogyan működik az önsegítő mozgalom” című írásában.
- 21 Annak leírása, hogy a korábbi társadalmak hogyan próbáltak megbirkózni a munkanélküliséggel [106]-ban található.
- 22 Megjegyzés a cserekereskedelemtől és a pénzről: az önfogyasztás kialakulása arra kényszerít bennünket, hogy újragondoljuk a cserekereskedelem jövőjét is. A cserekereskedelem ma nagy üzletté kezd válni. Nem korlátozódik az emberek közötti apró-cseprő tranzakciókra, például egy dívány elcserélésére az autónk megjavításáért, vagy arra, hogy valakinek jogi segítséget nyújtsunk – fogászati kezelés ellenében. (Sok ember kezdi felfedezni, hogy a cserekereskedelem segítségével kikerülheti az adót.) A cserekereskedelem fontosabbá válik a világgazdaságban is, miután egyes országok és nagyvállalatok, amelyek bizonytalanok a kemény és puha valuták rohamosan változó viszonyait illetően, olajat cserélnek sugármeghajtású vadászrepülőgépekre, szövet elektromosságra, brazil vasércet kínai olajra. Az efféle cserekereskedelem az árucserre egy fajtája, és éppen ezért a „B” szektorba tartozik. Annak a nagy része azonban, amit az önsegítő csoportok végeznek, „pszichés cserekereskedelemnek” nevezhető: végső soron élettapasztalatok és tanácsok cseréjéről van szó. A háziasszony hagyományos szerepe pedig a dolgozó férjtől kapott javak fejében nyújtott szolgáltatásként értelmezhető. A háziasszony szolgálatai ezek szerint vajon az „A” vagy a „B” szektorba tartoznak? A harmadik hullám közgazdaszai elkezdik majd megoldani az efféle kérdéseket – mivel mindaddig, amíg ezt nem teszik meg, egyre lehetetlenebb lesz majd megérteni az aktuális jelen gazdaságát, amelyben az emberek élnek, és ami egészen más lesz, mint a második hullám fokozatosan történelemmé halványuló gazdasága. Hasonló kérdéseket kell feltennünk a pénz jövőjére vonatkozóan is. A pénz részben azért lépett a cserekereskedelem helyébe, mert nehéz volt nyomon követni a bonyolult cserefolyamatokat, amelyekben sok különböző mérőegységet és egyenértéket használtak. A pénz radikálisan leegyszerűsítette a nyilvántartást.

A számítógépek egyre növekvő hozzáférhetősége azonban könnyebbé teszi a rendkívül bonyolult kereskedelmi manőverek nyilvántartását is, és ezáltal a pénzt mint olyant kevésbé fontossá fokozza le. Ismétlem, ma még éppen csak elkezdünk ezekről a dolgokról gondolkodni. Az önfogyasztás kialakulása, a cserekereskedelmi kapcsolatok és az új technológia olyan módon fonódnak össze, hogy a régi kérdéseket új megvilágításban gondoltatják át velünk.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET

- 1 Az Urban Land Institute (Városi Földhivatal) jelentését az *International Herald Tribune* 1979. augusztus 4–5-i számában megjelent „Az Egyesült Államok vidéki részei gyorsabban növekednek, mint a városok” című írás összegzi.
- 2 A lézerek, rakéták és egyéb technikai újítások tekintetében lásd Victor F. Weisskopfnek a *Science* 1979. január 19-i számában megjelent „A fizika mai határai” című cikkét.
- 3 A Struve-idézet megtalálható Michael A. G. Michaud „Tárgyalás más világokkal” című írásában a *The Futurist* 1973. áprilisi számában.
- 4 Jelzések figyelése: Sullivan [468], p. 204.
- 5 François Jacob megállapításait az *Atlas World Press Review* 1978. januári számában közölte „A darwinizmus felülvizsgálata” című cikkéből idézem.
- 6 A genetikai sodródásról mondottaknak és dr. Motoo Kimura megjegyzésének a forrása a *Scientific American* 1979. novemberi számában megjelent „A molekuláris evolúció semleges elmélete” című írás.
- 7 Az eukariótákról és a prokariótákról: „Melyik volt előbb?” *The Economist*, 1979. július 28.
- 8 A Grant Park állatkert emberszabású majmairól: „Hibrid emberszabású majom született”, *Daily Telegraph* (London), 1979. július 28. Továbbá: „Egy hibrid emberszabású majom alapjaiban rázkódtatja meg a régi evolúciós tanokat”, *The New York Times*, 1979. július 29.
- 9 Az evolúció történetére vonatkozó feljegyzéseket illetően lásd Warshofsky, [470], pp. 122–125. Továbbá: Jantsch és Waddington [180], Bevezetés.
- 10 A DNS szerkezetének felfedezését Watson [471]-ben írja le.
- 11 Kornberg felfedezéséről és a genetika fejlődésének „népszerű összegzéséről” lásd [446], pp. 24–26.
- 12 A brit kritikus S. Beynon John „Albert Camus” című írását lásd [5]-ben, p. 312.
- 13 A Római Klub jelentésére vonatkozóan lásd [165], pp. 23–24.

- 14 A második hullám során az idővel kapcsolatban kialakult nézetek tekintetében lásd Whitrow [520], pp. 100–101; továbbá G. J. Whitrow „Gondolatok az idő-felfogás történetéről” című írását [510]-ben, pp. 10–11.
- 15 Gribbin-t [512]-ből idézem, pp. xiii és xiv.
- 16 Fekete lyukak: lásd az „Azok az érthetetlen fekete lyukak” című cikket a *Time* 1978. szeptember 4-i számában; valamint Dennis Overbye „A tér és az idő varázslatossága” című írását az *Omni* 1979. februári számában. Lásd még Warshofsky [470], pp. 19–20.
- 17 A tachionokról lásd [304], pp. 265–266.
- 18 Taylor mondatát a „Az idő a részecskefizikában” című cikkéből idézem, amely megtalálható [510]-ben, p. 53.
- 19 Capra: [300], p. 52.
- 20 Az alternatív és többszörös időkről mondottak forrása John Archibald Wheeler „Az idő határterületei” című előadása, melyet az olaszországi Varenában lévő, Enrico Fermi-ről elnevezett nemzetközi iskolában tartott 1977 nyarán.
- 21 A lakosságukat elvesztő városokról lásd a tokiói *Daily Yomiuri* 1973. július 9-i számában megjelent „Csökken a nagyvárosokba irányuló roham” című cikket; a londoni *New Society* 1973. július 5-i számában közölte „Szétrobbanó városok” című írást; továbbá a *Swiss Review of World Affairs* 1974. áprilisi számában megjelent „Svájci kaleidoszkóp” című cikket.
- 22 Az American Council of Life Insurance (Amerikai Életbiztosítási Tanács) jelentését lásd a *TAP Report* 1976 őszén megjelent 14. számában „Változó lakásigények és a lakásépítés” cím alatt.
- 23 A *Fortune*-ból származó idézet forrása Herbert E. Meyer „Miért költözködnek a nagyvállalatok?” című cikke, amely a magazin 1976. májusi számában jelent meg.
- 24 Arthur Robinson: „Gyökeres változás a térképkészítésben”, *San Francisco Chronicle*, 1978. augusztus 29.
- 25 Arno Peters térképét Alexander Dorozynski írja le „A Peters-féle világtérkép: haladás?” című cikkében, amely a *Canadian Geographic* 1978. augusztus–szeptemberi számában jelent meg.
- 26 Simon Ramót [311]-ből idézem, p. vi.
- 27 Barry Lopez cikke az *Environmental Action* 1973. március 31-i számában jelent meg.
- 28 A Frederick S. Perls-idézet a [418]-ban található a „Gestalt-terápia és az emberi képességek” című írásában, p. 1.

- 29 A holisztikus egészségi mozgalmat Constance Holden „A holisztikus egészség-felfogás lendületet nyer” című cikke tárgyalja a *Science* 1978. június 2-i számában.
- 30 Az idézett világbanki szakértő Charles Weiss Jr., akinek a gondolatait a *Science* 1979. március 16-i számában közölt „Mozgósító technológiák a fejlődő országok részére” című írásából idézem.
- 31 A Laszló-idézet [308]-ban található. p. 161.
- 32 Eugene P. Odum: „Az ökológia mint új integráló tan kifejlődése”, *Science*, 1977. március 25.
- 33 A Maruyama-idézet forrása az *American Scientist* 1963. júniusi számában „A második kibernetika: devianciát felerősítő kölcsönös hatásfolyamatok” címen megjelent, sokat emlegetett munkája, pp. 164–179, 250–256. A *Futurics* című folyóirat 1977. őszi számában (pp. 59–62) megjelent „Új mozgalmak régi csapdákból” című írásában Maruyama a divatos ismeretelméleti irányzatok kritikai tipológiáját adja meg, olyan jellemzők alapján hasonlítva össze őket, mint például a kauzalitás, a logika, a felfogás, az erkölcs és a kozmológia. Maruyama a differenciálódásnak a rendszerre gyakorolt hatásait elemzi továbbá a *Theory and Society* című folyóiratban (Vol. 5, No. 1, pp. 75–96, 1978.) megjelent „Heterogenisztika és morfofenetika” című tanulmányában is.
- 34 A Prigogine-ről elmondottak a vele készített interjúimon, magánlevelezésünkön, valamint [458]-on alapulnak.
- 35 A természetvárok építését Ilya Prigogine „Rend a fluktuációból: önszervezés és társadalmi rendszer” című tanulmányában írja le [180]-ban.
- 36 A Prigogine-idézet a Texasi Egyetem statisztikai, mechanikai és termodinamikai központja által a texasi Austinban 1978 áprilisában kiadott, „A létezésről a valaminek válásig” című művéből származik. Lásd továbbá a *Science* 1978. szeptember 1-jei számában megjelent „Idő, szerkezet és fluktuáció” című írást; Prigogine „Rend a káoszról” című tanulmányát, melyet a Texasi Egyetem austini statisztikai, mechanikai és termodinamikai központja és a Brüsszeli Szabadegyetem adott ki; valamint Ilya Prigogine és Isabelle Stengers *La Nouvelle Alliance* (Az Új Szövetkezés) című könyvét, amely a párizsi Gallimard kiadónál jelent meg 1979-ben.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET

- 1 A korzikai és más szeparatistákról lásd: „Az állam hasadó részecskéi”, *Telegraph Sunday Magazine* (London), 1978. június 11.; valamint „Európa szenvedélyes szeparatistái”, *Sunday Examiner & Chronicle* (San Francisco), 1978. október 8.

- 2 A skót nemzetgyűlésről lásd: „A brit szavazók visszautasítják az öngazgatási terveket”, *The New York Times*, 1979. március 3.
- 3 Az autonómiára irányuló követeléseknek mély gyökerei vannak Skóciában: „Az öngazgatás el nem múló kötelezettségei”, *The Guardian* (Manchester), 1979. július 28.
- 4 A walesi nacionalizmusról lásd: „Az elutasított walesi nacionalisták elkeseredetten harcolnak nyelvükért”, *The New York Times*, 1979. november 6.
- 5 A Belgiumban felmerülő regionális problémákat illetően lásd: „Belgium: az új kormány a tigris hátán lovagol”, *To The Point* (Sandton, Transvaal, Dél-Afrika), 1978. október 27.
- 6 A szudéta-németekről lásd: „Németország palesztinjai”, *Newsweek*, 1975. június 2.
- 7 A dél-tiroliakat illetően lásd Frances Pinter „Konfliktus egy közösségen belül” című írását a londoni *New Society* 1973. március 22-i számában.
- 8 A szlovénekről, baszkokról, katalánokról és horvátokról mondottakra nézve lásd: „Hogyan borítják fel Európa nyugalmát az elégedetlen kisebbségek”, *U.S. News & World Report*, 1977. január 31.
- 9 A Pierre Trudeau-idézet a *The New York Times* 1976. október 26-i számában megjelent „A nyelvekről folyó vita egyesek szerint fenyegetést jelent Kanada egységére nézve” című cikkből származik.
- 10 Az Alberta autonómiájára irányuló mozgalmat illetően lásd: „A nyugat-kanadaiak saját pártjuk létrehozását tervezik”, *The New York Times*, 1974. október 15.; valamint „Kanada, ez az óriási megosztott ország felkészül egy létfontosságú választásra”, *The New York Times*, 1979. május 16.
- 11 A nyugat- ausztráliai elszakadási mozgalomról lásd: „Hogyan veszíthető el a Nyugat?”, *The Bulletin* (Sydney), 1974. január 26.
- 12 Amalrik jóslata [472]-ből származik.
- 13 Az örmény nacionalistákról lásd: „Örményország: a terror csendes kis melegágya a Szovjetunióban”, *San Francisco Examiner*, 1978. október 9.
- 14 A grúzokról és abházokról mondottak forrása a *The New York Times* 1978. június 27-i számában megjelent „A grúzok és az örmények büszkesége konfliktusokhoz vezet Moszkvával” című cikk. Az abház kisebbség követeléseire nézve lásd: „A kaukázusi viták a szovjet etnikai mozaikot tükrözik”, *The New York Times*, 1978. június 25.
- 15 Az említett kaliforniai bestseller: [275].
- 16 A Kissinger számára készített jelentést Arthur Corwin professzor, a Mexikói Bevándorlás Kutatóintézetének igazgatója állította össze.

- 17 A *Texas Monthly* című lapból John Bloom „Portillo bosszúja” című írását idézem, amely a magazin 1979. áprilisi számában jelent meg.
- 18 A Puerto Ricói szeparatizmussal nagy terjedelemben foglalkozik a napisajtó; lásd például: „A F.A.L.N. szervezet függetlenséget kér Puerto Ricónak”, *The New York Times*, 1975. november 9.
- 19 Az alaszakai szeparatizmusról lásd „Alaszka önmeghatározása”, *Reason*, 1973. szeptember.
- 20 A bennszülött amerikaiak független államának megteremtésére irányuló szándékról lásd: „Fekete Szarvas kéri a fiatal amerikaiakat, hogy ismerjék el független népként az indiánokat”, *The Colorado Daily* (Boulder), 1974. október 18.; valamint „Az amerikai indiánok tanácsa arra törekszik, hogy az ENSZ elismerje”, *The New York Times*, 1975. január 26.
- 21 Az államok törvényhozó testületeinek országos konferenciáján elfogadott állásfoglalást a *State Legislatures* című periodika 1976. július–augusztusi számában megjelent „Amerika regionális gazdasági háborúja” című tanulmányból idézem.
- 22 A „polgárháború gazdasági megfelelője” kifejezést a *The New York Times* 1977. április 27-i számában megjelent „A Carter tervei miatt nyugtalan szén- és olaj-államok »gazdasági háborúra« készülnek az energia terén” című cikkből vettem.
- 23 Jeffrey Knight: „A kudarcok után – új taktikák a környezeti keresztes háborúban”, *U.S. News & World Report*, 1975. június 9.
- 24 „Hadd fagyjanak meg a nyavalyások a sötétben”: az idézet Philip H. Abelson vezércikkéből származik, ami a *Science* 1973. november 16-i számában jelent meg.
- 25 A gyárkérmények építésének abbahagyását a Közép-Nyugaton a *The Cleveland Plain Dealer* 1975. október 9-i számában megjelent „A Közép-Nyugat, az USA szíve veszít gazdasági életerejéből” című cikk sürgeti.
- 26 Az észak-keleti államok kormányzóinak szervezkedését illetően lásd: „Gyengébben játszunk nálatok: Nap-öv vagy Hó-öv Washingtonban”, *Time*, 1978. február 13.
- 27 A Pierre Trudeau által 1967-ben mondottakat Shaw-tól idézem [287], p. 51.
- 28 A Denis de Rougement-idézet a svájci Kreditbank Zürichben kiadott *Bulletin*-jének 1973. májusi számából származik.
- 29 McGovern szenátor szavait a *The New York Times* 1977. június 9-i számában megjelent „Az információ kora” című cikkből idézem.
- 30 A multinacionális vállalatokra vonatkozó statisztikai adatok az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának (U. N. Economic and Social Council – UNESCO)* részére a multinacionális vállalatokkal foglalkozó bizottság titkársága által készített „Kiegészítő anyag a multinacionális vállalatok meghatározásának kérdéséhez” című jelentésből (1979. március 23.) származnak.
- 31 A virginiai egyetem professzorának, Brent Wilsonnak a kutatásai szerint a multik rendkívül gyors elterjedése már elérte a csúcspontját. (Wilson kimutatta, hogy az alacsony szintű technológiát igénylő bőrfeldolgozó ipar, a ruházati iparágak, a textilipar és a gumiipar területén tevékenykedő nagyvállalatok éppen mostanában számolják fel külföldi leányvállalataikat.) Ez azonban nem igaz a legfejlettebb technológiát felhasználó iparágakra. Lásd Sanford Rose „Miért apad a multinacionális árhullám?” című írását a *Fortune* 1977. augusztusi számában.
- 32 A multik méretarányairól – azokat az ENSZ-szel összehasonlítva – az Egyesült Államok külkapcsolatokkal foglalkozó szenátusi bizottsága előtt számoltam be; lásd [294], p. 265. Ez a jelentés megjelent továbbá a brüsszeli *International Associations* 1975. évi számában „Az USA, az ENSZ és a multinacionális hálózatok” címmel újranyomtatva.
- 33 A *General Motors* árbevételeit és Lester Brown gondolatait illetően lásd [272], pp. 214–216.
- 34 Az *Exxon* tartályhajóflottájáról: Wilczynski, [297]. p. 40.
- 35 A kommunista párt tagjainak nyaralásáról: [297], p. 40.
- 36 „Szocialista multik”: [297], pp. 134–145.
- 37 A nyugati multikról és azoknak a KGST-országokkal való kapcsolatairól mondtakat illetően lásd [297], p. 57.
- 38 A nem iparosodott nemzetek multinacionális vállalatairól lásd David A. Heenan és Warren J. Keegan „A harmadik világ multinacionális vállalatainak felemelkedése” című írását a *Harvard Business Review* 1979. január–februári számában.
- 39 „A brit multik megszegik a brit embargókat”: „A BP bevallotta, hogy megszegte a rendelkezéseket, és ezt palástolta”, *Sunday Times* (London), 1978. augusztus 27.; továbbá: „A vezető olajvállalatok áthágják a rendelkezéseket”, *The Observer* (London), 1978. június 25. Rodézia: az olajjal kapcsolatos büntetőintézkedések alsóházi felülvizsgálata, *Hansard*, pp. 1184–1186, 1978. december 15.

* Nem tévesztendő össze az ENSZ Tudományos, Oktatási és Kulturális Szervezetével, melynek neve (*United Nations' Scientific, Educational and Cultural Organization*) – szintén UNESCO rövidítéssel – közzismert. – *A ford.*

- 40 Az Egyesült Államok rendeleteinek megsértését illetően az arab bojkottal kapcsolatban lásd a „Bojkott jelentés: az arab bojkottot befolyásoló fejlesztési programok és irányzatok” című dokumentumot, amelyet az Amerikai Zsidó Kongresszus adott ki 1979 februárjában, New Yorkban.
- 41 A multinacionális olajvállalatok saját érdekeiket tartják szem előtt: [168], p. 312 +.
- 42 Lester Brown szavait [272]-ből idézem, p. 222.
- 43 A multikkal kapcsolatos információk forrása [390].
- 44 Hugh Stephenson: [289], p. 3.
- 45 A nemzetközi szervezetekre vonatkozó számadatok forrása [294], p. 270. Lásd még [298].
- 46 A transznacionális és nem állami szervezetekkel kapcsolatos információkat az A. J. N. Judge-dzsal, a brüsszeli székhelyű Nemzetközi Egyesületek Uniójának munkatársával készített interjúból merítettem.
- 47 A Közös Piac adóügyi megbízottjának tevékenységével kapcsolatban lásd: „EGK-bolha Oroszország fülében”, *The Economist* (London), 1979. január 13.
- 48 A Brüsszelben elhatározott mezőgazdasági és ipari-politikai stratégiáról lásd: „Európában növekszik a földművesek összetartása”, *The New York Times*, 1974. október 6.
- 49 Az EGK költségvetésének kierőszakolt növekedéséről lásd: „Téli lehűlés Brüsszelben”, *The Economist*, 1979. január 20.
- 50 A Trilaterális Bizottságról lásd: „Az olajkészletek az 1990-es évek elejéig kielégíthetik a szükségleteket”, *Financial Times* (London), 1978. június 16.

HUSZONHARMADIK FEJEZET

- 1 A szegénységre, az egészségügyi helyzetre, az élelmezésre és az analfabétizmusra vonatkozó számadatok a Robert S. McNamara által 1973. szeptember 24-én és 1977. szeptember 26-án a Világbank Igazgatótanácsához benyújtott memorandumokból származnak.
- 2 Az iráni iparosításról lásd: „Irán versenyben a gazdagságért”, *Newsweek*, 1975. március 24.
- 3 Az iráni fejlesztési programokhoz és a vállalatok részére nyújtott kölcsönök és kamatlábak tekintetében lásd Nigel Bance „Irán adósságai: a nagy csővezeték-rendszerre felvett kölcsönt sok további kölcsön fogja követni” című írását az *Euromoney* 1978. júniusi számában.
- 4 A német menedzserek fizetéséről lásd Marion Dönhoffnak a hamburgi *Die Zeit*

1976. október 10-i számában közölt „Irán: paradicsom puszkaporos hordóban” című cikkét.

- 5 A lakosság egytizede által felhasznált iráni áruk százalékos adatairól lásd Darryl D'Monte-nak az indiai *Economic & Political Weekly* 1974. január 12-i számában megjelent, majd a londoni *Iran Research* 1975. januári számában kivonatolva újraközölt „A jól megolajozott fegyverek rezsimje” című cikkét.
- 6 Az iráni vidéki jövedelmekről lásd az Iránnal foglalkozó tematikus összeállítás „Irán: a már nem ordító oroszlán” című bevezetőjét az *Euromoney* 1978. júniusi számában.
- 7 Bár a washingtoni stratégiákat és a nemzetközi bankárokat meglepte, a sah bukása nem volt váratlan azok számára, akik figyelemmel kísérték az Iránból érkező „nem hivatalos” információk áramlását. Már 1975 januárjában, négy teljes évvel a sah hatalmának megdöntése előtt az *Iran Research* című, szabadon terjesztett baloldali publikáció 8-as számú közleménye jelentette, hogy a sah megdöntését célzó mozgalom „a forradalmi küzdelem magasabb szintjére lépett”. A jelentés részletes információkat közölt az ellenzék fegyveres akcióiról, az Irana nevű csempegyár bombázásáról, „a Jahan Chit gyárak hírhedt tulajdonosának” meggyilkolásáról, valamint politikai foglyok őreik segítségével történt szökéséről. Továbbá nyomtatásban közölte a légierő egyik hadnagyának „katonai fivéréihez” intézett felhívását, hogy „vessék le szegényteljes egyenruhájukat és vegyék kézbe gerillafegyvereiket”. Mindezeket túl közölte és magasztalta a száműzött Khomeini ayatollah legutóbbi felhívását, ami a rezsim elleni mozgalom erősítését sürgette.
- 8 A *The New York Times*-ből idézett cikk a lap 1979. február 4-i számában jelent meg „A harmadik világ iparosodik, kihívást intézve a Nyugathoz...” címmel.
- 9 A francia acélipari munkásokról lásd Agis Salpukas „Az acél görcsös visszavonulása Európában” című cikkét a *The New York Times International Economic Survey* 1979. február 4-i számában.
- 10 „A sarló és a kombájn között”: A hasonlat Simon Watt „Másodosztályú kapitalizmus” című írásából származik, amely az *Undercurrents* (Reading, Berkshire) 1976. október–novemberi számában jelent meg.
- 11 A közbülső technológiák fejlesztési csoportjáról mondtak és a megfelelő technológiára vonatkozó példák a Brit Nemzetközösség titkárságának élelmiszer-termelési és vidékfejlesztési osztálya által Londonban közölt „A megfelelő technológia a Nemzetközösségben: az intézmények jegyzéke” című kiadványból származnak.
- 12 Indiának az első hullám módszereihez való visszatérése: „India visszatér a kézi szövőszék használatához”, *Financial Times* (London), 1978. június 20.
- 13 Suharto szavait Mohammad Sadli, az indonéziai bányászati miniszter idézi a

- The New York Times* 1974. június 25-i számában megjelent „Esettanulmány az illúzióvesztésről: az amerikai segélyszervezetek erőfeszítései Indiában” című cikkében.
- 14 A Samir Amin-idézet forrása [66], pp. 592–593.
- 15 Az 1855-ben megrendezett cséplési vetélkedőről lásd [101], pp. 303–304.
- 16 Reddynek az energiára vonatkozó gondolatait az UNICEF-nek a vidéki családok számára alkalmas egyszerű technológiákról 1976 júniusában Nairobiban tartott szemináriumára készített „Egyszerű energiatermelési technikák a vidéki családok számára” című háttér tanulmányából idézem.
- 17 A biogázprogramok tekintetében lásd Edgar J. DaSilva, Reuben Olembo és Anton Burgers „Integrált mikrobatechnológia a fejlődő országok számára: ugródeszka a gazdasági haladáshoz” című írását az *Impact* 1978. április–júniusi számában; továbbá E. S. Lipinsky „Üzemanyagok biomasszából: integrált táp- és alapanyag-rendszerek”; valamint Norman L. Brown és James W. Howe „Napenergia a falvak fejlesztéséhez” című tanulmányait, amelyek a *Science* 1978. február 10-i számában jelentek meg.
- 18 A technika helyzete Indiában: „India fejleszti a napenergia felhasználását a vidéki területek elektromos energiaellátásához”, *The New York Times*, 1979. május 11.
- 19 Haim Aviv javaslatát a New York-i *Post* 1979. április 14-i számában megjelent „Közös izraeli-egyiptomi élelmiszer-üzemanyag program körvonalai” című cikk írja le.
- 20 A tucsoni Környezetkutató Laboratórium kísérleteiről a „Porított martini és más meglepetések a jövőben” című írás számol be a *The New York Times* 1979. január 10-i számában.
- 21 A vermonti harcsatenyésztési kísérletről és a New Alchemy Institute-ről (Az alkímia új intézete) lásd Alan Anderson Jr. „A jövő farmjai” című írását az *Omni* 1979. júniusi számában.
- 22 A világ élelmiszer-ellátásáról a Dél-Kaliforniai Egyetem Jövőkutatói Központja által készített húszéves előrejelzés Selwyn Enzer, Richard Drobnick és Steven Alter „Sem lakoma, sem éhínség: előzetes beszámoló a második húszéves előrejelzésről” című jelentésében olvasható.
- 23 A John McHale és Magda Cordell McHale által mondottak forrása [91], pp. 188–190.
- 24 M. S. Iyengar szavait a Rómában 1973-ban rendezett jövőkutató konferencián „Poszt-indusztriális társadalom a fejlődő országokban” címmel tartott előadásából idézem.
- 25 A Ward Morehouse-idézetek forrása Stephanie Yanchinski „Mikroelektronikai chippek a harmadik világ élelmiszeréhez” című írása, amely a londoni *New Scientist* 1979. augusztus 9-i számában jelent meg.
- 26 Roger Melen: *San Francisco Chronicle*, 1979. január 31.
- 27 A John Magee-idézet George Kroloff és Scott Cohen „Új információs világrend” című jelentéséből származik, amelyet a szenátus külügyi bizottsága megbízásából készítettek 1977 novemberében.
- 28 Suharto kardja: „A kommunikáció fellendülése Ázsiában: a műholdas technológia ígérete”, *Asiaweek* (Hong Kong), 1978. november 24.
- 29 Jagdish Kapur megállapításait az Indiai Nemzetközi Központban, Új-Delhiben 1974. január 17-én „India-2000: a túlélés keretei” címen tartott előadásából idézem.
- 30 Myrdal nézetei a munkanélküliségről [94]-ben található, p. 961.
- 31 Idekívánkozik egy megjegyzés arról, hogy azt, amit én „önfogyasztásnak” nevezek, meg kell különböztetnünk attól, amit egyes, a fejlődéssel foglalkozó közgazdászok „informális szektornak” neveznek. Arról az informális gazdaságról, ami a világ sok szegény országában alakult ki, élénk vita bontakozott ki. Ebben az informális gazdaságban elkeseredett milliók küszködnek azért, hogy megélhetésüket apró szolgáltatások útján – házalással, utcai stricheléssel, bútorkészítéssel, sofőri szolgáltatásokkal, cipőpuccolással, építkezéseken végzett alkalmi munkákkal és egyéb hasonló apró munkákkal – ki tudják harcolni. Egyes közgazdászok pozitívan vélekednek erről a szektorról, mivel megnyit egy olyan csatornát, amelyen keresztül az emberek beléphetnek a formális gazdaságba. Más közgazdászok fenntartják azt a véleményüket, hogy az informális gazdaság csupán örökös nyomorúságba börtönzi be az embereket. Bármelyik nézet bizonyul is helyesnek, ez az informális szektor megfelelően jellemezhető „apróciikktermelésként” abban az értelemben, hogy része a piacgazdaságnak. Éppen ebből az okból kifolyólag alapvetően különbözik attól, amit én „önfogyasztási szektornak” neveztem, ami a saját felhasználásra való termelésen alapul. Az informális szektor abba illik bele, ami az én terminológiám szerint nem más, mint a „B” szektor, vagyis a cserére való termelés, és nem az „A” szektor, ahol a saját használatra való termelés folyik, amit én önönfogyasztásnak nevezek.
- 32 A Világbank munkatársának, Streetennek a véleményét „Fejlesztési elgondolások történelmi perspektívában: új érdeklődés a fejlesztés iránt” című tanulmányából (é.n.) idézem.
- 33 Yona Friedman szavait az UNESCO egyik értekezletén (1977. november 14–18.) „Lakásteremtés költségek nélkül” címmel tartott előadásából idézem.

- 34 A Világbank egyes programjai hangsúlyt fektetnek az önsegítést vagy az izzadság-egyenértéket alkalmazó megközelítésre. Lásd például Edward Jaycox „A Bank és a városi nyomor” című írását a *Finance & Development* 1978. szeptemberi számában. Jaycox a Világbank Városfejlesztési Osztályának igazgatójaként rámutat az izzadság-egyenértékkel operáló megközelítés egy másik következményére: „Mivel a kedvezményezettektől gyakran elvárják, hogy megfizessék a költségeket [az általuk végzett munka formájában], gyakran nem csupán kívánatos, hanem alapvető fontosságúvá válik, hogy részt vegyenek a döntések meghozatalában, valamint a programok tervezési és megvalósítási fázisában is.” Az önfogyasztás valóban magasabb szintű önrendelkezést tételez fel, mint a termelés.
- 35 Leach okfejtése az edinburgh-i Nevis Intézet számára 1977-ben készített, *Írni-olvasni tudás* című vitaanyagában olvasható.
- 36 Marshall McLuhan az orális kultúrát [46]-ban tárgyalja, p. 50.
- 37 A Samir Amin-idézet forrása [66], p. 595.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET

(Ehhez a fejezethez nem tartozik jegyzet.)

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET

- 1 A mentális egészségügyi kérdésekkel foglalkozó elnöki bizottság és az Országos Idegyógyászati Intézet tevékenységéről lásd [409], p. 6.
- 2 „Az örültség, a zsenialitás és a szentség”: „A piac”, *PENewsletter*, 1974. október.
- 3 Az említett nyolcezer gyógmódról lásd bővebben: [404], p. 11.
- 4 Az idézett kritikai felmérésről [404] számol be, p. 56.
- 5 A fegyverekkel és biztonsági berendezésekkel foglalkozó kaliforniai magazinról lásd Karol Greene és Schuyler Ingle „Bízunk a fegyverekben” című írását a *New West* 1979. április 23-i számában.
- 6 Az idézett népszerű regény: [21], p. 377.
- 7 Norman Macrae javaslatát a *The Economist* 1976. december 25-i számában megjelent „A közelgő vállalkozói forradalom” című kitűnő cikkéből idézem.
- 8 A régi házasságközvetítő intézményekről a *Jewish Chronicle* 1978. június 16-i számában olvashatunk.
- 9 Az ingázás kérdéseivel kapcsolatban lásd [502], 5. fejezet.
- 10 Rollo May megjegyzése [414]-ből származik, p. 34.

- 11 A szektákról lásd [404], pp. 12, 16 és 35.
- 12 Az Egyesítés Egyházáról lásd: „Horgászni mentem”, *Newsweek*, 1978. szeptember 11.
- 13 Az Isteni Világosság Központjának perével kapcsolatban lásd: „Kakukk-szekta”, *Time*, 1979. május 7.
- 14 Az Egyesítési Egyház tisztségviselőjének idézete Berkeley Rice „Tiszteld Holdapádat” című írásából származik, amely a *Psychology Today* 1976. januári számában jelent meg.
- 15 Dr. Sukhdeo következtetései Jon Nordheimernek a *The New York Times* 1978. december 1-i számában közölt „A guyanai túlélőket vizsgáló jersey-i pszichiáter félti az Egyesült Államok társadalmát más kultuszok befolyásaitól” című cikkében található.
- 16 A Sherwin Harris-idézet Jon Nordheimer „Eszembe sem jutott, hogy örült lehet” című cikkéből származik, amely a *The New York Times* 1978. november 27-i számában jelent meg.

HUSZONHATODIK FEJEZET

- 1 Reszler tanulmánya: „L’homme nouveau’: espérance et histoire” (Az új ember: remény és történelem), *Cadmos* (Genf), 1978. tél.
- 2 Frommot [406]-ból idézem, p. 304; valamint [407]-ből, p. 77.
- 3 A Conover-idézet a vele készített interjúmból származik.
- 4 A rugalmasan meghatározott járulékos juttatásokat a *Business Week* 1978. november 13-i számában megjelent „A vállalatok kávéházi stílusban osztják a jutalmakat” című cikk írja le.
- 5 Az alkalmazottaknak a költözködéstől való idegenkedéséről lásd a *Time* 1978. június 12-i számában közölt „Gyökeret ver a mobil társadalom” című cikket.
- 6 A mátrix leírása [13]-ban található, p. 104.
- 7 Az Enzensbergertől származó idézet forrása [42], p. 97.

HUSZONHETEDIK FEJEZET

- 1 Carter elnök szavait az energiakérdéssel kapcsolatban az országhoz intézett beszédéből idézem, amelynek szövege megjelent a *The New York Times* 1979. július 16-i számában.
- 2 A General Motors katalizátorokkal kapcsolatos tapasztalatait Robert I. Wein-

- garten a *Financial World* 1975. március 26-i számában megjelent „Miért nem hívjuk vissza a kongresszust a hibás alkatrészek miatt?” című írásában taglalja.
- 3 Negyvenötezer oldalnyi új rendelkezés egy év alatt: *Szabályozási elégtelenség III* (Washington, D.C.: Ipari Termelői Országos Egyesülete, 1978. április), p. A-2.
 - 4 Az acéliparról lásd a Bethlehem Steel vállalat hirdetését, amely a *Time* 1978. június 26-i számában jelent meg.
 - 5 Az Eli Lilly cégről és a kormányzat által megkövetelt formanyomtatványokról lásd Robert Bendiner „A nap, amikor a papír megszűnt” című cikkét, amely a *The New York Times* 1977. március 16-i számában jelent meg.
 - 6 Az Exxon társaságnak a Szövetségi Energiaügynökség számára készített jelentéséről mondtak forrása Michael C. Jensen és William H. Meckling „Fennmaradhatnak a nagyvállalatok?” című tanulmánya, amelyet a Rochesteri Egyetem posztgraduális szervezési és vezetési kara adott ki a New York államban fekvő Rochesterben 1976 májusában, p. 2.
 - 7 A politikai bénultásról: a francia szavazók a politikai élet „befagyasztásáról” vagy a „politika blokádjáról” beszélnek. Egy korábbi francia miniszterelnök, Michel Debré úgy látja, hogy „a rendszer válságban van”. Lásd Flora Lewis „Az élet nem rossz, de a franciák katasztrófát jósolnak” című riportját a *The New York Times* 1979. november 17-i számában.
 - 8 A japán miniszterelnök, Takeo Miki szavait Richard Halloran idézi „A demokrácia törekenysége felkelti a japánok aggodalmát” című, a *The New York Times* 1975. november 9-i számában megjelent cikkében.
 - 9 Az 1976. évi választási statisztikák forrása a Választási Kutatóközpont „Amerika szavaz 12” című közleménye (Washington, D. C.: Congressional Quarterly, 1977.), és az USA kereskedelmi minisztériumának népszámlálási hivatala.
 - 10 A független szavazókra vonatkozóan lásd Frederick G. Dutton „Amikor a pártok hanyatlanak” című cikkét, amely a *The New York Times* 1972. május 8-i számában jelent meg.
 - 11 A brit Munkáspárt népszerűségének csökkenéséről Stephen Haseler ír a londoni *Daily Mail* 1979. augusztus 9-i számában megjelent „Hogyan vesztette el a Munkáspárt a légióit” című cikkében.
 - 12 A Japánra vonatkozó idézet a Tokióban megjelenő *The Daily Yomiuri* című lap 1972. december 28-i számából származik.
 - 13 A Viktor Nyekipelov-idézet a *The New York Times* 1979. augusztus 14-i számában megjelent „Itt is Sztálin, ott is Sztálin, mindenütt Sztálin, Sztálin” című cikkéből származik.
 - 14 Az új-zélandi politikáról lásd Christopher Beck „Az új-zélandi választások Alice korát idézik fel” című cikkét, amely a *The Asian* című folyóirat 1972. november 22-i számában jelent meg.
 - 15 Az Amerikai Vállalkozási Intézet jelentésére „TRB” hivatkozik a „Ki a főnök Washingtonban? Nincs is ott főnök” című cikkében, a philadelphiai *Inquirer* 1979. március 3-i számában.
 - 16 A magánhadseregekről írottak forrásai az „Égzengés jobbról” című írás a *Newsweek* 1974. augusztus 26-i számában, valamint John Murchie „Fantom-őrnagy káoszellenes hadsereget toboroz” című cikke a londoni *Daily Mirror* 1974. augusztus 23-i számában.
 - 17 A Vörös Brigádokról lásd Curtis Bill Pepper „Megszállottak” című írását a *New York Times Magazine* 1979. február 18-i számában.
 - 18 A terrorizmus elleni törvényekről Nyugat-Németországban lásd *Keesing kortárs archívumát* (London: Longman Group, 1979.), pp. 29497–8; David Zane Mairowitz „Olló a fejben” című írását a *Harper's* 1978. májusi számában; az indianapolisi *Star* című lap 1978. április 14-i számában megjelent „Németország szigorú anti-terrorista törvényeket fogad el” című cikket; valamint James Fenton „Nyugat-Németország magánszorgalomból örökodik a politikai erkölcsök felett” című cikkét a manchesteri *The Guardian* 1978. június 19-i számában.
 - 19 Aldo Moro meggyilkolásáról lásd a „Római merénylet” című cikket a *Time* 1979. május 14-i számában.
 - 20 Szaúd-Arábia labilitását illetően lásd „A szaudi stabilitást veszélyeztető külső fenyegetések” című írást a *Business Week* 1979. február 12-i számában.
 - 21 Jemeni sejk jövődőléséről Julian Snyder ír az „Engedd el magad és élvezd az utazást” című cikkében, amely az *International Moneyline* 1979. február 12-i számában jelent meg.
 - 22 A „Győzelem” című regény megjelenéséről lásd Michael Simmons tudósítását, amely „Sztálin irodalmi győzelme Oroszországban” címmel jelent meg a manchesteri *The Guardian* 1979. augusztus 4-i számában.
 - 23 A jobboldal feltámadása Franciaországban: lásd a Jonathan Kandell által írt „Jobboldali intellektuális csoportok felemelkedése Franciaországban” című cikket, amely a *The New York Times* 1979. július 8-i számában jelent meg; és a *Time* 1979. augusztus 6-i számában közölt „Az új jobboldal felemeli a hangját” című írást. Lásd továbbá William Pfaff tárcáját az *International Herald Tribune* 1979. augusztus 3-i számában.
 - 24 A Ku-Klux-Klan újjáéledéséről lásd Wayne King „A Klán egyik erőszakos csoportja új tagokat nyer meg magának” című, a *The New York Times* 1979. március 15-i számában közölt írását; továbbá a „Rajtaütés miatti bosszú áll a Klán-elle-

- nes tüntetésen elkövetett négy gyilkosság hátterében” című cikket a *The New York Times* 1979. november 5-i számában; és „A Klán elleni tüntetésen elkövetett gyilkosságok ügyében a vádhatóság 12 gyanúsítottat egyaránt bűnösnek tart” című írást, amely a *The New York Times* 1979. november 7-i számában jelent meg.
- 25 A totalitárius eredménytelenségről lásd Robin Knight „Mit akar Oroszország?” című írását a *U.S. News & World Report* 1979. november 7-i számában.
- 26 A Fletcher-idézet forrása a vele készített interjúm.
- 27 Jill Tweedie: „Miért tökéletesen jelentéktelen Jimmy hatalma?”, *The Guardian* (Manchester), 1979. augusztus 2.
- 28 Az árak emelkedéséről Csehszlovákiában és Magyarországon: „Az infláció létezik”, *The Economist*, 1979. július 28.
- 29 Az *Advertising Age*-ből idézett írás Stanley Cohennek „Az elnök gazdasági pálfordulása a költekezést szorgalmazza” című cikke, amely a lap 1975. január 20-i számában jelent meg.
- 30 Az olajszakértőkről lásd Helmut Bechtaltdt „Az olajmilliók diktátuma” című írását, amely az *Aussenpolitik* 1974. harmadik negyedévi számában jelent meg.
- 31 A gazdasági változás gyorsaságával kapcsolatos idézet forrása a *Fortune* magazin 1975. januári számában megjelent „Üzleti razzia”.
- 32 Margaret Thatcher elfelhősödött kristálygömbjéről John Cunningham „A nők, akik vigyáznak ránk” címmel ír a manchesteri *Guardian* 1979. július 31-i számában.
- 33 Richard Reeve a „Teddy következő eljövetele” című írásából idézem, amely az *Esquire* című lap 1978. május 9-i számában jelent meg.
- 34 Robert Skidelsky gondolatait a „Keynes és a befejezetlen üzlet” című cikk idézi a *The New York Times* 1974. december 19-i számában.
- 35 A meleg náciokról lásd az „Elmosódottan” című tárcát a *Focus/Midwest*-ben, Vol. 10, No. 66.
- 36 A Munkáspárt politikai törekvéseiről lásd A. H. Raskin „Mr. Munkáspárt, 'az ideológia szemfényvesztés'” című recenzióját a *The New York Times* 1972. október 23-i számában, melyet Joseph C. Goulden George Meany életrajzáról írt.
- 37 Mineta képviselő szavait „A kongresszus megragadja a hatalmat” című cikk idézi a *Business Week* 1978. szeptember 11-i számában.
- 38 William Shawcross gondolatait a „Dr. Kissinger hadra kel” című cikkéből idézem, amely a *Harper's* magazin 1979. májusi számában jelent meg.
- 39 A döntési túlterhelés még a művészeti bürokráciában is létezik: lásd Malcolm N.

Carter „Az Egyesült Államok Országos Művészeti Alapja felnőtté válik” című írását az *Art News* című folyóirat 1979. szeptemberi számában.

- 40 A Pentagonban folyó döntéshozatalról lásd Armbrister, [379], pp. 191-2. A Pentagon tisztviselője által mérlegelendő katonai műveletek számát az Armbristerrel készített interjúm alapján jelöltem meg 76-ban.
- 41 A többmilliárd dolláros hanyagságról lásd „A nyoma veszett 30 milliárd dollár esete” című cikket a *Business Week* 1978. szeptember 11-i számában.
- 42 Stuart Eizenstatot „A kongresszusi megragadja a hatalmat” című cikk idézi a *Business Week* 1978. szeptember 11-i számában.
- 43 A kongresszusról lásd a Kongresszusi Klíringintézet a Jövőőről és a Kongresszusi Intézet a Jövőért által készített beszámolót, Washington, D.C., 1979. július.
- 44 A szovjet döntéshozatal benuktásáról lásd a „Világrajz” című cikket a *U. S. News & World Report* 1975. november 24-i számában.
- 45 Az idézett brit parlamenti képviselő Gerald T. Fowler, akinek a szavait Trevor Fishlock idézi „A hatáskörök leosztása az önkormányzatokhoz könnyíteni fog a Whitehall terhelésén – mondja a miniszter” című írásában, amely a londoni *The Times* 1976. január 16-i számában jelent meg.
- 46 Sir Richard Marsh véleményét a brit parlamentről „A Westminster miért nem tud üzleti döntéseket hozni?” című cikkéből idézem, amely az *Industrial Management* (Wembley, Middlesex) című folyóirat 1979. júliusi számában jelent meg.
- 47 Olaszország politikai válságáról lásd a londoni *Financial Times* 1979. augusztus 3-i számában közölt „Olaszország kormányt keres” című írást; továbbá Henry Tanner „Olaszország koalíciója jóváhagyást kap a parlamentben” című cikkét a *The New York Times* 1979. augusztus 12-i számában.

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET

- 1 Az Alkotmányozó Nemzetgyűlést illetően lásd Flexner [387], p.117.
- 2 A Jefferson-idézet forrása [392], pp. 32, 67.
- 3 A Burnhamtól származó megjegyzést a *The New York Times* 1976. február 1-i számában megjelent „A kiábrándult választópolgárok tömegesen otthon maradhatnak” című cikkéből idézem.
- 4 „A csendes többség”: [391], p. 410.
- 5 A Dél-Afrikáról mondottakat illetően lásd a Starcke könyvében [378] közölt interjút Roelof Frederik „Pik” Bothával, p. 68. Dél-Afrika jellemzésére – noha az országnak fejlett technikai bázisa van – a „még ma is iparosodó” kifejezést

alkalmaztam, mert lakosságának fontos szeletei még mindig az ipari rendszeren kívül élnek. Csakúgy, mint Brazília, Mexikó, India és sok más ország esetében, az egészen fejlett ipar szigetét itt is az iparosodás előtti állapotok tengere veszi körül.

- 6 A Becker-idézet forrása [378], p. 68.
- 7 A kongresszus kiszolgáló személyzetének növekedéséről lásd Marvin Stone „Proxmire jól elhelyezett szúrása” című cikkét, amely a *U.S. News & World Report* 1979. szeptember 10-i számában jelent meg.
- 8 A közvetlen demokrácia nyomai a francia forradalmi alkotmányban: [347], p. 18.
- 9 A párizsi kommün Marx által történt felidézéséről mondottak forrása [347], p. 61.
- 10 A *Federalist*-ben a közvetlen demokráciával szemben megfogalmazott ellenvetésekre nézve lásd Clark McCauley, Omar Rood és Tom Johnson „A következő demokrácia” című írását, amely a *World Future Society Bulletin*-jének 1977. november–decemberi számában jelent meg.
- 11 René Lévesque hatalomátvételét illetően lásd Hervert E. Meyernek „Az üzleti élet szorongásai Québecben” című cikkét a *Fortune* magazin 1977. októberi számában.
- 12 Az atomenergiáról Kaliforniában tartott népszavazásról mondottak forrása a *Wall Street Journal* 1976. március 1-jei számában közölt „Atom-reakció: Kaliforniában a szavazók mérlegelik a nukleáris energia előnyeit és hátrányait” című írás.
- 13 A vallonok tiltakozásairól az ipar flandriai koncentrációja ellen a „Vallónia” című cikk számol be a londoni *Financial Times Survey* 1976. május 12-i számában.
- 14 A nyugati államok mint energiagyarmatok: „Kudarok után – új taktikák a környezetvédelmi keresztes hadjáratban”, *U.S. News & World Report*, 1975. június 9.
- 15 A földrajzi elhelyezkedés elbillenéséről mondottak forrása a „Kirepülő vállalatok: változások az üzleti tevékenységben” című cikk, amely a *Business Week* 1978. február 6-i számában jelent meg.
- 16 A döntési terhelés fogalma ahhoz a borús sejtéshez vezet, hogy bármely adott helyzetben – tekintet nélkül a politikai küzdelemre – a döntési terhelést mindig a lehető legkevesebb ember fogja viselni, akik még éppen képesek annak kezelésére, vagyis viszonylag kis számú ember mindig monopolizálni fogja a döntési pozícióból fakadó hatalmat, mindaddig, amíg el nem borítja őket a döntéshozatal berobbanása, és egyszerűen nem lesznek többé képesek maguk viselni a terhelést.

Bibliográfia

Mivel a könyvben idézett újságcikkek, természettudományi és társadalomtudományi folyóiratokban közölt tanulmányok, szakjelentések és dokumentumok pontos bibliográfiai adatait a *Jegyzetekben* adom meg, az alábbi felsorolás csak a könyvekre, valamint néhány monográfiára és konferenciakiadványra korlátozódik. A tételeket tematikus címszavak köré csoportosítottam.

MŰVÉSZETEK

- [1] Boucher, François. *20,000 Years of Fashion*. (New York: Harry N. Abrams, 1968.)
- [2] Harling, Robert, ed. *The Modern Interior*. (New York: St. Martin's Press, 1964.)
- [3] Hauser, Arnold. *The Social History of Art* (4 vols.), trans. Stanley Godman. (New York: Alfred A. Knopf, Vintage Books, 1951.)
- [4] Klingender, Francis D. *Art and the Industrial Revolution*, ed. Arthur Elton. (London: Paladin, 1972.)
- [5] Kostelanetz, Richard, ed. *On Contemporary Literature*. (New York: Avon, 1974.)
- [6] Mueller, John H. *The American Symphony Orchestra*. (Bloomington: Indiana University Press, 1951.)
- [7] Sachs, Curt. *The History of Musical Instruments*. (New York: W. W. Norton, 1940.)
- [8] Thomson, George. *Marxism and Poetry*. (New York: International Publishers, 1946.)